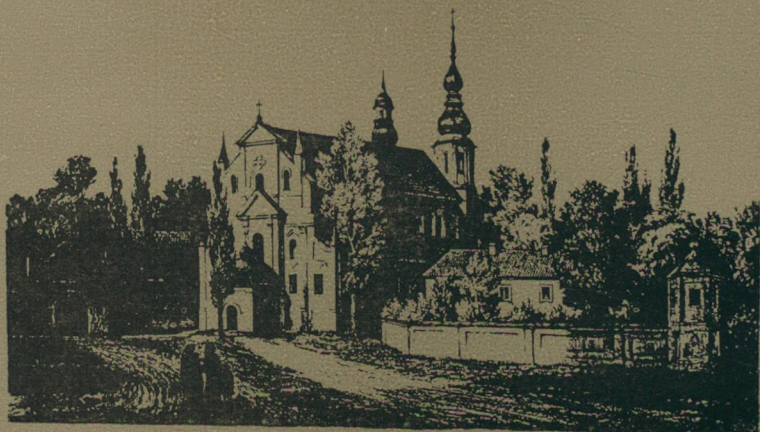

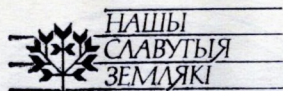

НАШЫ
СЛАВУТЫЯ
ЗЕМЛЯКІ

І. В. Саверчанка

КАНЦЛЕР ВЯЛІКАГА КНЯСТВА

Серыя акадэмічная. Заснаваная ў 1988 годзе

N. de la Calle y
 de la Calle y
 de la Calle y

І.В.Саверчанка

КАНЦЛЕР ВЯЛІКАГА КНЯСТВА

Леў Сапег

МІНСК
«НАВУКА І ТЭХНІКА»
1992

ББК 63.3(2Б)
С 12

В занимательной форме повествуется о драматической судьбе крупнейшего политического деятеля средневековой Беларуси Л. Сапеги (1557—1633), создателя Статута 1588 года, освещается его борьба за государственную самостоятельность Отечества. Воссоздается противоречивая динамика событий, приведших к подписанию Брестской церковной унии 1596 г., участие канцлера в Ливонской войне, раскрываются его загадочные взаимоотношения с самозванцами — Лжедмитрием I и Лжедмитрием II. Для широкого круга читателей.

Навуковы рэдактар

доктар гістарычных навук А. П. Грыцкевіч

Рэцэнзенты:

кандыдат гістарычных навук Г. М. Сагановіч,
кандыдат гістарычных навук С. В. Тарасаў

*На франтыспісе — партрэт Л. Сапегі, змешчаны ў кнізе
Archiwum domu Radziwiłłów. Kraków, 1885.*

Саверчанка І. В.

С 12 Канцлер Вялікага Княства: Леў Сапега.—
Мн.: Навука і тэхніка, 1992.— 63 с., [8] арк.
іл.— (Нашы славытыя землякі).

ISBN 5-343-01108-X.

Саверченко И. В. Канцлер Великого Княжества: Лев Сапега.

У займальнай форме апавядаецца аб драматычным лёсе выдатнага палітычнага дзеяча сярэднявечнай Беларусі Л. Сапегі (1557—1633), стваральніка Статута 1588 года, асвятляецца яго барацьба за дзяржаўную самастойнасць Айчыны.

Для шырокага кола чытачоў.

0503020903—034
С ————— 145—92
М 316(03)—92

ББК 63.3(2Б)

ISBN 5-343-01108-X

© И. В. Саверчанка,
1992.

«ПА ПЛАДОХ ІХ СПАЗНАЕЦЕ ІХ...»

У шматвяковай гераічнай гісторыі беларусаў ёсць свая залатая пара — эпоха гуманізму і адраджэнскага асветніцтва, зорны час старажытнай беларускай культуры. Менавіта на гэты перыяд прыпадае дзейнасць аднае з найвыдатнейшых асобаў нашае мінуўшчыны, чалавека выключна адоранага — Лева Сапегі, прыроджанага дыпламата і палітыка, найадукаванейшага юрыста ды таленавітага пісьменніка-публіцыста.

А ці багата ведае сённяшні чытач пра гэтага славутага ў даўнія часы чалавека і пра знакаміты старасвецкі род, з якога ён паходзіў? Мусіць — не. А мо, і зусім нічога, як, дарэчы, і пра іншыя сярэднявечныя беларускія князеўскія і шляхецкія сем'і: Хадкевічаў, Саламярэцкіх, Агінскіх, Валовічаў, Вішнявецкіх... А з імі ж звязана ўся гісторыя нашае Бацькаўшчыны. Праўда, не тая, дзе дзейнічаюць мёртвыя фармацыі ды класы, што нібыта бесперапынна ваююць паміж сабою, а сапраўдная, напоўненая жывымі людзьмі, з іх мэтамі і пачуццямі, каханнем і нянавісцю. Аднак да цяперашняга часу занадта мала напісана пра выдатных людзей нашае даўніны. Дасюль пра іх няма, за рэдкім шчаслівым выключэннем, ні грунтоўных навуковых даследаванняў, ні літаратурных твораў, ні кінастужак.

Прычынаў гэтага шмат. Але, бадай, галоўная сярод іх — нацыянальны нігілізм саміх беларусаў. Ёсць у тым і віна вучоных, што, узброіўшыся антычалавечай тэорыяй паўсюднай класавай барацьбы, падзялілі людзей усяго свету і ўсіх часоў на сваіх ды чужых. У адпаведнасці з гэтай ідэяй на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў безупынна і агрэсіўна знішчалася ды на ўсю моц лёгкіх ганьбавалася літа-

ральна ўсё зробленае некалі беларускай шляхтай ды славытымі князеўскімі дынастыямі. Затое апраўдваліся і з дзіўным замілаваннем усхваляліся крывавыя сялянскія бунты, у якіх знаходзілі ўзор расправы над «класавым ворагам». Уся гісторыя перакручвалася, абы толькі сцвердзіць міф аб «заканамернасці і непазбежнасці» сацыялістычнай рэвалюцыі ды апраўдаць мора крыві. І на гэтым выходзіліся цэлыя пакаленні.

Жахлівыя «поспехі» антыгуманнай тэорыі «класавай барацьбы» для нас цяпер навідавоку: траха не знішчана гістарычная памяць беларускага народа, занябаны яго неацэнны скарб — векавыя мудрасць і досвед папярэдніх пакаленняў, а самае страшнае — амаль разбураны грунт нацыянальнае самасвядомасці.

Мабыць, спатрэбіцца яшчэ не адно пакаленне, каб беларускі народ вярнуў страчанае, выйшаў на светлы шлях нацыянальнага Адраджэння. Спадзяёмся, што гэтая кніжка пра незвычайнага чалавека, які ўсё сваё жыццё прысвяціў служэнню Беларусі, наведзе чытача на роздум пра мінуўшчыну і будучыню нашае Радзімы.

НА ХВАЛІ АДРАДЖЭННЯ

*Сярод гуманістаў Нясвіжа * Культ філалогіі *
Ляйпцыгскі універсітэт * Літасць фартуны * Сім-
патыі караля і вялікага князя * Талент «дзяржаў-
нага» чалавека * Выбар жыццёвага крэда*

У праваслаўным доме Сапегаў па стара-
даўнім шляхецкім звычаі адукацыяй дзяцей пачы-
налі займацца ў раннім узросце. Такі ж шлях чакаў
і Лева Сапегу, які нарадзіўся 4 красавіка 1557 года
ў маёнтку Астроўна * Віцебскага ваяводства.

Прыкладна сямігадовым хлопчыкам бацькі Леў-
чыка — Іван Сапега **, драгічынскі стараста, ды-
маці Багдана, у дзявоцтве Друцкая-Сакалінская —
аддалі яго ў нясвіжскую пратэстанцкую школу, што
існавала пры двары вядомага беларускага князя-
асветніка Мікалая Радзівіла Чорнага — лідэра рэ-
фармацыйнага руху ў Вялікім Княстве Літоўскім,
Рускім і Жамойцкім ***.

Сапегі-старэйшыя былі адвеку праваслаўнымі,
але, пазбаўленыя рэлігійнага фанатызму, яны без
усялякіх ваганняў накіравалі сваё дзіця ў пратэ-
станцкую школу, не баючыся аніякай «ерасі». Вы-
хаваныя на асветніцкіх гуманістычных ідэях, яны
свой галоўны бацькоўскі абавязак бачылі ў тым,
каб даць сваім дзецям (апрача Лева ў сям'і было

* Цяпер гэта, мусіць, вёска ў Бешанковіцкім раёне.

** Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem
w XV i XVI wieku. Warszawa, 1887. S. 304.

*** Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае — гэта
поліэтночная сярэднявечная беларуская дзяржава, што існа-
вала ў XIII—XVIII стагоддзях. Далей у кнізе дзеля зруч-
насці ўжываецца скарачаны назой — «Вялікае Княства», як
тое рабілася ў шматлікіх афіцыйных дакументах XIV—
XVIII стст. (гаспадарскіх граматах, пастановах Соймаў), у
тым ліку і ў Статуце 1588 года (I, 3, 20, 29; II, 4, 23; III, 1,
5, 8, 10, 12, 13, 34; IV, 67, 94; V, 7 і інш.).

яшчэ двое сыноў — Рыгор ды Андрэй, а таксама тры дачкі) добрую адукацыю. А радзівілаўская школа на той час была якраз найлепшай навучальнай установай у Беларусі.

У Нясвіжскім замку, куды прывезлі Л. Сапегу, тады жылі і працавалі запрошаныя гаспадаром Мікалаем Радзівілам Чорным вядомыя ўва ўсёй Еўропе дзеячы тагачаснай навукі і культуры: Ф. Лісманіні, Дж. Бландрата, Ф. Станкар, Я. Тэ-нанд, П. Статорыус, Р. Шоман, Я. Любельчык ды многія іншыя. Тут яны пісалі свае філасофска-тэалагічныя трактаты, займаліся перакладам антычных і сярэднявечных твораў, рыхтавалі да выдання знакамітую Берасцейскую Біблію 1563 года. Некаторыя з іх адначасна выкладалі ў школе. Менавіта ў Нясвіжы, асяродку рэфармацыйнага руху на Беларусі, пад дахам князеўскага замка Радзівілаў блізка таго часу працавалі таксама беларускія думнікі Сымон Будны, Лаўрэн Крышкоўскі ды Мацвей Кавячынскі. Тут у 1562 годзе яны выдалі на беларускай мове «Катэхізіс», што выкарыстоўваўся як падручнік у пачатковых пратэстанцкіх школах»^{*}. Якраз «Катэхізіс» 1562 года і быў той першай кніжкай, па якой Леў Сапега навучыўся чытаць на матчынай мове, з якой ён атрымаў пачатковыя звесткі пра Сусвет і пра Бога.

Нясвіжскі гурток гуманістаў, сярод якіх выхоўваўся Л. Сапега, надта паўплываў на станаўленне яго асобы. Незабыўнае ўздзеянне на ўражлівага юнака зрабіла захопленасць гуманістаў навукамі, іх культура і эрудыцыя. Вучоныя, паэты, мастакі валодалі ледзьве не ўсімі еўрапейскімі ды класічнымі мовамі. Яны стварылі пры двары Радзівілаў сапраўдны культ філалогіі, адданым прыхільнікам якога стаў і таленавіты юнак.

Адпрыродныя здольнасці Л. Сапегі і яго схільнасць да навук, трапіўшы на дабратворную глебу, выявіліся вельмі рана. Хуткаму разумоваму сталенню юнака надзвычай спрыяла атмасфера духоўнасці, што панавала ў доме Радзівілаў, і тыя творчыя

^{*} Да цяперашняга часу захавалася ўсяго некалькі паасобнікаў «Катэхізіса» 1562 года. Яны зберагаюцца ў кнігасховішчах Масквы, Санкт-Пецярбурга, Кракава, Прагі.

вечары ды навуковыя дыспуты, што адбываліся ў Нясвіжскім замку траха не кожны тыдзень, асабліва пад час працы гуманістаў над перакладамі біблейных тэкстаў. Для Лева яны сталі выдатнай школай авалодання мастацтвам палемікі, своеасаблівым жыццёвым арыенцірам і ўзорам чалавечых узаемадачынненняў.

Шмат часу юнак праводзіў у радзівілаўскай бібліятэцы, дзе ўжо тады былі багатыя зборы старажытных рукапісаў ды еўрапейскіх кнігадрукаў апошняй чвэрці XV — першай паловы XVI стагоддзя. Хлопчык імкліва назапашваў веды. Унікальнае нават на сённяшні дзень выкладанне ў школе разам са штодзённым знаходжаннем у коле высокаадукаваных людзей садзейнічалі неверагодна хуткаму вывучэнню моваў. Ужо ў дзяцінстве Л. Сапега, акрамя роднай беларускай, выдатна авалодаў польскай, нямецкай, лацінскай і грэцкай мовамі. Розум здольнага юнака, узгадаваны філалогіяй, быў падрыхтаваны для засваення тагачаснага універсітэцкага курса.

У трынаццацігадовым узросце Л. Сапега разам з дзецмі Мікалая Радзівіла Чорнага — Юрыем ды Станіславам — накіроўваецца ў Германію і паступае ў знакаміты Ляйпцыгскі універсітэт, дзе некалькі гадоў вывучае гісторыю рымскага і царкоўнага права, глыбока аналізуе творы антычных філосафаў, найперш Платона і Арыстоцеля, уважліва прачытвае хронікі сярэднявечных гісторыкаў, трактаты тэолагаў-схаластаў, знаёміцца з творамі рэнесанснага мастацтва, знаходзіцца пад уражаннем гравюраў А. Дзюрэра, нарэшце, захапляецца ідэямі Лютэра, Кальвіна, Цвінглі і становіцца свядомым прыхільнікам пратэстантызму. Праўда, многа пазней пра сваё юнацкае захапленне рэфармацыйнымі вучэннямі ён скептычна скажа: «Кідаўся я тады на розныя спакусы і быў дурны як авечка, асабліва калі вучыўся ў нямецкіх ерэтычных школах». Аднак, нягледзячы на гэтакую самакрытычнасць Л. Сапегі і нібыта несур'ёзнасць яго духоўных пошукаў пад час навучання ў Германіі, Ляйпцыгскі універсітэт на самай справе даў яму вельмі шмат, што ён пазней гэтак бліскава выкарыстае ў сваім жыцці.

На радзіму Л. Сапега вярнуўся недзе пасля 1572 года, калі памёр бяздзетны кароль і вялікі князь Жыгімонт II Аўгуст, апошні нашчадак дынастыі Ягайлавічаў. Рэч Паспалітая * перажывала тады цяжкія часы: адсутнасць прамога пераемніка на пасад абвастрыла барацьбу паміж шляхецкімі групамі, павялічыла і без таго шматлікія забурэнні ў гаспадарстве. Чым займаецца Л. Сапега ў гэты складаны час, на жаль, невядома. Відаць, першыя гады на радзіме былі вельмі няпростыя ў ягоным жыцці. Толькі пасля 1576 года, з абраннем гаспадаром Рэчы Паспалітай сямігародскага ** ваяводы Сцяпана Батуры ***, фартуна злітасцівілася над Л. Сапегам. Па хадайніцтве князя Мікалая Радзівіла Рудога яго прынялі на службу да двара Сцяпана Батуры.

У асвечанага манарха выклікаў сімпатыі адукаваны і сціплы ў паводзінах малады чалавек, што старанна выконваў усе даручэнні, якія яго аднагодкі, магчыма, палічылі б сумнымі і нецікавымі. Акрамя таго, юнак здзіўляў прыдворных аўтарытэтаў юрыдычнай навукі сваім глыбокім веданнем заканадаўства Вялікага Княства ды Польшчы, паказваючы нават на некаторыя іх хібы і прапануючы шляхі выпраўлення асобных статутавых артыкулаў. Пры гэтым свае меркаванні Л. Сапега пацвярджаў спасылкамі на гісторыю права і заканадаўчыя кодэксы іншых еўрапейскіх краінаў.

Паказальны адзін выпадак, што адбыўся ў прысутнасці Сцяпана Батуры ў часе так званага за дворнага каралеўскага суда, калі разглядалася маёмасная справа бацькі Л. Сапегі. Выступаючы ў ролі адваката, Леў яшчэ раз прылюдна прадэманстраваў сваю выключную юрыдычную дасведча-

* Рэч Паспалітая — гэта федэрацыя дзвюх дзяржаў — Польскага каралеўства і Вялікага Княства, утвораная ў 1569 годзе на Люблінскім Вальным Сойме. Яна мела агульнага манарха, які быў адначасова каралём Польшчы і вялікім князем Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

** Сямігароддзе, або Трансільванія (лац. *Transilvania*), — назой у XVI стагоддзі герцагства, якое пазней палітычна і адміністрацыйна злілося з Венгрыяй.

*** Сцяпан Батура (лац. *Bathori*) — кароль Польшчы ды вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў часе з 1576 да 1586 года.

насьць. Маючы цудоўную памяць, ён з бездакорнай дакладнасцю цытаваў артыкулы Статута 1566 года, з лёгкасцю і незвычайнай лагічнай выверанасцю сваіх думак абвяргаў усе выказаныя супроць яго аргументы. Невядома, ці быў Іван Сапега сапраўды вінаваты, але судовы працэс малады адвакат бліскуча выйграў.

Прырода шчодра надзяліла Л. Сапегу моцным розумам і працаздольнасцю. Ён мог падоўгу, без усялякай мітусні і нават з асалодаю займацца адной справай, а напрыканцы надаць ёй такую завершанасць і бліск, што ні ў кога не ўзнікала і думкі, каб штосьці выпраўляць ці перарабляць. Приемная знешнасць маладога Сапегі без панаднасці і крыклівага пазёрства, унутраны спакой ды заўсёдная ўпэўненасць без долі самалюбавання і ганарыстасці разам з карэктным і ўважлівым стаўленнем да суразмоўца стваралі вакол яго атмасферу душэўнага камфорту, цеплыні і абаяльнасці. Не выпадкова Сцяпан Батура прадбачна заўважыў у гэтым не па гадах дарослым юнаку талент «дзяржаўнага» чалавека. І ён не памыліўся. У асобе Л. Сапегі сапраўды спалучалася ўсё тое, што дазваляла хутка ўзняцца па іерархічнай лесвіцы. Вядома ж, на той час яму яшчэ не ставала жыццёвага вопыту, але, як і багачце ды слава, яны прыйшлі да яго крыху пазней, разам з вялікай уладай і славытымі справамі.

Галоўнай умовай набыцця якой-небудзь значнай пасады ў складанай іерархічнай структуры Рэчы Паспалітай, як дарэчы і кожнай сярэднявечнай дзяржавы, было адданае служэнне манарху ды абарона гаспадарства ад знешніх ворагаў. Для Л. Сапегі, які марыў аб кар'еры, хутка з'явілася магчымасць паказаць сябе на гэтай ніве: у 1579 годзе ўзнавілася вайна Рэчы Паспалітай з усходнім суседам — Маскоўскай за вызваленне гарадоў і земляў, заваяваных Іванам IV Жахлівым.

На асабістыя сродкі, прынятыя ў спадчыну ад бацькі, Л. Сапега сфармаваў харугву і ў складзе каралеўскага войска мужа змагаўся пад Вялікімі Лукамі, Псковам ды Завалачам. Па завяршэнні баевых дзеянняў як узнагароду за подзвігі, учыненыя на вачах караля і вялікага князя Сцяпана Батуры,

ён 4 лютага 1580 года атрымаў вельмі прэстыжную і, галоўнае, надзвычай перспектыўную пасаду сакратара Вялікага Княства. У 1581 годзе Л. Сапега заняў пасаду найвышэйшага пісара Дзяржаўнай Канцылярыі Вялікага Княства. З гэтага моманту яму становяцца даступныя ўсе гаспадарскія тайны. Пачынаецца яго шлях як палітычнага дзеяча.

Ужо ў першы год пісарства Л. Сапегі досыць выразна акрэслілася яго жыццёвае крэда і сэнс усёй будучай чыннасці. Ён становіцца барацьбітом за незалежнасць Вялікага Княства ў складзе Рэчы Паспалітай, шточасіны дбаючы пра ўмацаванне яго эканамічнае ды палітычнае моцы. Першы значны крок Сапегі на гэтым шляху — стварэнне ў 1581 годзе (разам з канцлерам Астафеем Валовічам ды падканцлерам Крыштафам Радзівілам Перуном) Трыбунала Вялікага Княства — апеляцыйнага гаспадарскага суда. Паколькі ў Польшчы, што прэтэндавала на лідэрства ў Рэчы Паспалітай, падобны дзяржаўны орган існаваў ужо каля 3 гадоў, то ўтварэнне Трыбунала ў Княстве, апрача ўзмацнення дзейнасці законаў, мела яшчэ і прэстыжныя меркаванні: перадусім дэманстравала моц гаспадарства, яго здольнасць забяспечыць поўную абарону правоў сваіх грамадзянаў.

Нягледзячы на цяжкасці і перашкоды, з якімі сутыкнуўся Л. Сапега ў падрыхтоўчы перыяд, Трыбунал Вялікага Княства адразу ж пасля яго ўтварэння набыў статус сама аўтарытэтнай судовай інстанцыі і заставаўся такім на працягу ўсяго існавання дзяржавы.

ДЗЕЛЯ ВЫРАТАВАННЯ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

*Бяда над Княствам * Дзесяцігадовы мір з усходнім суседам * Вываленне суайчыннікаў з палону * Канфлікт з польскімі магнатамі * Насуперак планам імператара Рудольфа * Сямейнае шчасце*

Увосень 1583 года, калі Л. Сапега, выконваючы пісарскія абавязкі, знаходзіўся ў Кракаве пры двары Сцяпана Батуры, аб'яднаныя орды Асманскай імперыі ды крымскіх татараў напалі на паўднёвыя землі Рэчы Паспалітай. «Ад пана старасты камянецкага з Камянца-Падольскага, — спешна паведамляў Л. Сапега Крыштафу Радзівілу ў Вільню, — прымчаўся ганец з весткаю, што туркі пераправіліся цераз Дунай і сталі лагерам ля Камянца...» *

Вялікае Княства і Польшча рыхтаваліся да паспалітага рушання. Каб засцерагчы ад небяспекі ўсходнія рубяжы Княства на перыяд вайны з паўднёвымі ворагамі, урад гаспадарства прыняў рашэнне любой цаной падпісаць мір з Маскоўшчынай.

Ранняя вясною 1584 года рэчпаспалітае пасольства на чале з Л. Сапегам, якому тады яшчэ не споўнілася і 27 гадоў, выпраўляецца да Івана IV. У склад пасольства ўваходзіла 275 чалавек. Апрача Сапегі ды пяці іншых шляхцічаў, у Маскву накіроўваліся 29 беларускіх купцоў, што на 177 вазах везлі свае тавары.

Для маскоўскага манарха, паводле тагачаснага звычаю, Л. Сапега вёз ад паноў-рады ** і Сцяпана Батуры каштоўныя падарункі, ці, як яны тады на-

* *Archimow domu Sapiehow. Lwów, 1892. T. 1. S. 3.*

** Панаі-радай называліся саноўнікі Вялікага Княства — ваяводы, кашталаны, маршалак земскі, маршалак дворны, найвышэйшы гетман, канцлер, падканцлер і земскі падскарбі, якія ўтваралі ўрад.

зываліся, «памінкі» — пародзістых коняў, залачоную зброю, пісталі, срэбныя кубкі, аздобленую карэту ды іншае багацце. Аднак Л. Сапегу не ўдалося ўбачыцца з царом. Яшчэ ў дарозе, пад Мажайскам, паслоў сустрэў ганец з Масквы і перадаў раптоўны і незразумелы напачатку загад — спыніцца і чакаць далейшых распараджэнняў. Прычыну затрымкі Л. Сапегу не растлумачылі, адно толькі да пасольства прыставілі варту і не дазвалялі нічога ніякага пісаць у Рэч Паспалітую.

Сярод паслоў расла трывога. Шырыліся розныя супярэчлівыя чуткі. Усе хваляваліся, адчуваючы, што здарылася нешта надзвычайнае. Але паслоў працягвалі трымаць у няведанні. І толькі адзін з ахоўнікаў неяк выпадкова прагаварыўся аб смерці манарха.

Праз нейкі час у Мажайск да Л. Сапегі прыйшоў новы загад — ехаць далей у Маскву.

Ля Масквы-ракі рэчпаспалітае пасольства сустрэлі два царскія прыставы з некалькімі сотнямі коннікаў і афіцыйна паведамілі Сапегу аб смерці 28 сакавіка 1584 года іхняга гаспадара Івана IV, а таксама аб узыходзе на маскоўскі трон ягонага сына — Фёдара Іванавіча, блаславёнага на царства бацькам перад адыходам на той свет.

Па прыездзе ў Маскву Л. Сапегу пад ганаровым эскортам праводзілі да пасольскае рэзідэнцыі, дзе некалькі дзён, нібы якога злачынцу, трымалі пад старожаю. Жахлівыя ўмовы, у якіх кіраўнік рэчпаспалітага пасольства апынуўся ў Маскве, ён апісаў пасля ў сваім справаздачным лісце. Вось толькі некалькі радкоў з яго: «Прыставы суправаджалі мяне аж да пасольскага двара. Тут мяне хавалі, не раўнуючы як нейкага вязня, нават дзіркі ў плоце пазатыкалі ды паставілі варту, што сачыла за мною ўдзень і ўначы...» *

Першая аўдыенцыя паслоў адбылася толькі 12 красавіка 1584 года. Л. Сапега нарэшце атрымаў магчымасць выказаць сваю незадаволенасць стаўленнем да яго. Але на пратэст пасла ніхто асабліва не зважаў: фанабэрыстасць ды пагарда да іншаземцаў жыла тут спрадвеку.

* *Archiwum domu Radziwiłłów. Kraków, 1885. T. 8. S. 173—174.*

Уражанні Л. Сапегі ад сустрэч з маскоўскімі баярамі былі не з найлепшых. Ён увачавідкі пазнаёміўся з норавамі, што панавалі ў Крамлі, ды жахлівымі ўчынкамі баяраў, паміж якімі з узыходам на пасад новага цара яшчэ больш узрасла канкурэнцыя і ўзаемная непрыязь. Кожны імкнуўся як мага вышэй узняцца па іерархічнай лесвіцы, стаць бліжэй да трона, набыць новыя прывілеі і землі.

Перад аўдыенцыяй маскоўскія баяры, не звачаючы на прысутнасць замежных паслоў, страціўшы ўсялякі сорам, а мо і розум, мала не перарэзалі адзін аднаго за месца пад час перамоваў. Так і не знайшоўшы пагаднення, многія з іх пасля непрыстойных спрэчак з брыдкай лаянкай і нечуванымі ўзаемнымі абразамі паехалі з Крамля. Такого Л. Сапега яшчэ не бачыў. З маскоўскага боку перамовы засталіся весці толькі князь Фёдар Міхайлавіч Трубяцкі, Фёдар Барысавіч Гадуноў, а таксама Андрэй ды Васіль Шчалкалавы, аўтарытэт якіх, здаецца, быў бясспрэчны.

З самага пачатку перамоваў Л. Сапега як кіраўнік пасольства апынуўся ў экстраардынарным становішчы: усе граматы і лісты, падпісаныя Сцяпанам Батурам і замацаваныя пячаткамі Кароны ды Княства, адрасаваліся цару Івану IV. Цяпер жа пасля яго раптоўнай смерці, якая заспела паслоў у дарозе, усё належала перарабіць ды перапісаць нанова. Гэта, пэўна ж, вымагала часу. Узнікла складаная, а як для Л. Сапегі дык нават драматычная сітуацыя. Надзеі на хуткае падпісанне міру бурыліся. Больш таго, з'явілася пагроза поўнага зрыву перамоваў і вяртання назад з мілым ліхам, бо кіраўнік пасольства не меў права без згоды з каралём і вялікім князем распачынаць штосьці самавольна. Але варочацца ні з чым, не падпісаўшы пагаднення з Маскоўшчынай, калі над Вялікім Княствам навісла страшная бяда, Л. Сапега не мог. Ён адчуваў асабістую адказнасць за лёс Радзімы, выдатна ўсведамляючы, што ад вынікаў перамоваў шмат у чым залежыць яе будучыня.

Крытычная сітуацыя вымагала ад кіраўніка пасольства выключна абачлівых крокаў. Таму, калі маскоўскія баяры пачалі ўльтыматыўна патрабаваць ад яго «справіць пасольства» да цара Фёдара,

Сапега мусіў адмовіцца ад сустрэчы з ім, настойліва дамагаючыся дазволу папярэдне з'ездзіць да караля і вялікага князя па новыя граматы ды распараджэнні. Пасля доўгай цяганіны, хоць і без вялікай ахвоты, баяры ўсё ж такі далі яму магчымасць выправіць пасыльных у Рэч Паспалітую. Пачаліся доўгія дні чакання, трывожныя і небяспечныя...

У Маскве тым часам не сціхалі баярскія звадкі. Стральцы, падбуктораныя Багданам Бельскім, аблажылі Крэмль, забілі князёў Мсціслаўскага ды Шуйскага. Папаўзлі чуткі, ныйнакш пушчаныя баярамі, што сам Бельскі, а не баяры хоча царскай крыві. Узбуджаны, ашалелы натоўп гатовы быў учыніць расправу з кожным, на каго пакажуць. Аднаго слова хапіла б, каб накіраваць раз'юшаных людзей на замежных паслоў. Вуліцы Масквы былі залітыя крывёю.

Па вяртанні пасыльных доўгачаканя перамовы ўзнавіліся. Л. Сапега сустраўся з царом Фёдарам. Галоўнае для яго цяпер было — пераканаць нейкім чынам маскоўскага манарха ды баяраў у неабходнасці і ўзаемнай карысці міру. Каб павялічыць свае шанцы на поспех, Л. Сапега скарыстаў стары, але надзвычай дзейсны ў тагачаснай міжнароднай палітыцы спосаб, наўмысна паведаміўшы цару, што туркі нібыта рыхтуюцца да вайны з Масковіяй і султан шукае палякаў ды беларусаў у хаўруснікі. Гэта ды яшчэ, мабыць, тое, што маладому цару карцела як мага хутчэй заняцца ўнутранымі праблемамі ды ўмацаваннем сваёй улады, спрыяла поспеху Л. Сапегі. Праз некалькі дзён пасля безвыніковых спрэчак за Інфлянты паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскаю Руссю быў падпісаны дзесяцігадовы мір. Акрамя таго, Л. Сапега дамогся ад Фёдара Іванавіча вызвалення з палону, прычым — што самае дзіўнае — без ніякага выкупу, блізу 900 беларусаў. Няцяжка ўявіць радасць Л. Сапегі з гэтае нагоды, бо крыху раней ён у адным з лістоў прасіў у Сцяпана Батуры дазволу ўзняць на перагаворах пытанне аб вызваленні сужыццяў. «Над імі трэба злітавацца, — пісаў Сапега з болем. — Я кожны дзень абліваюся слязьмі, калі чую іх енкі, хоць і далёка ад іх стаю».

Нечуваны поспех пасольства, асабліва сенсa-цыйнае рашэнне Фёдара адпусціць на волю палонных без звычайнага запазывання вялікага рахунку, спарадзіла сярод палітычных колаў Еўропы супярэчлівыя чуткі ды стала прычынаю самых розных здагадак.

Паводле сцверджання адных, новы маскоўскі цар быў нікчэмны палітык і нават крыху не пры сваім розуме. Дарэчы, і Л. Сапегу Фёдар Іванавіч таксама падаўся прыдуркаватым, што пацвярджае яго ліст ад 10 ліпеня 1584 года да папскага легата Баланьці, з якім ён дзяліўся сваімі ўражаннямі ад маскоўскага гаспадара. «Вялікі князь,— паведамляў Сапега,— малы ростам, гаворыць ціха і надта марудна. Розуму ў яго, здаецца, небагата, а іншыя кажуць — і зусім няма. Калі ён у часе аўдыенцыі сядзеў на троне ў сваіх царскіх шатах, то, глядзячы на скіпетр ды дзяржаву, усё неяк павар'яцку ўсміхаўся»*.

Ці сапраўды Фёдар быў такі, якім абмаляваў яго Л. Сапега? Невядома, бо, паводле іншых гістарычных звестак, сын Івана IV сваёй хітрасцю ды авантурызмам пераўзыходзіў нат бацьку, а яго паводзіны пад час афіцыйных сустрэч — гэта не больш, чымся гульня ды адмысловы маскарад. Але, як бы тое ні было, станючыя вынікі перагавораў былі бясспрэчныя, а ўнутрымаскоўскія праблемы ды балячкі ўрэшце мала хвалявалі Л. Сапегу.

Удалыя перамовы прынеслі Л. Сапегу славу выдатнага дыпламата. Сцяпан Батура прызначыў яму добрыя ўзнагароды — Слонімскае староства, а з 2 лютага 1585 года — пасаду падканцлера Вялікага Княства**.

Новая пасада дала Л. Сапегу выключныя магчымасці для здзяйснення яго даўняй задумы — стварэння магутнай беларускай дзяржавы, здоль-

* *Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А. И. Тургеневым. СПб., 1842. Т. 2. С. 2—3.*

** *У 1584 годзе памёр вялікі гетман Княства і віленскі ваявода Мікалай Радзівіл Руды. Пасля яго Віленскае ваяводства перайшло да Астафея Валовіча. Канцлерскую пасаду заняў былы падканцлер Крыштаф Мікалай Радзівіл Пярун. Аднаведна на яго месца і быў прызначаны Л. Сапега.*

най эканамічна і ваенна-палітычна супрацьстаяць ворагам, а таксама быць незалежнай ад хаўруснай Польшчы. Аднак на гэтым шляху падканцлера чакалі сур'ёзныя выпрабаванні.

Ужо ў сакавіку 1585 года польскія магнаты пачалі атрымліваць каралеўскія прывілеі на землі Вялікага Княства, вернутыя беларускім рыцарствам пад час баталіяў з Маскоўшчынай. Абураны дзеяннямі нахабных суседзяў і, як усё больш пераконваўся Л. Сапега, не надта надзейных і шчырых хаўруснікаў, ён з гневаам асуджаў беспадстаўныя прэтэнзіі палякаў і даказваў абсалютнае права беларускага гаспадарства на набытыя тэрыторыі. «Ад таго часу як пачалася вайна за Інфлянты,— пісаў падканцлер,— палякі і гарэлага шэлега не далі нам у дапамогу. А цяпер, калі ўсё ідзе пад канец, дык пан пёляк імкнецца авалодаць Вялікімі Лукамі, Завалачам, Холмам... Яны нас хочуць адпіхнуць ня толькі ад заваяванага намі цяпер, але і ад таго, што мы трымалі раней» *.

Як бачым, Л. Сапега быў далёкі ад таго, каб бараніць інтарэсы Польшчы, што сцвярджалі і працягваюць сцвярджаць рускія ды польскія гісторыкі. Наадварот, клапацячыся пра беларускі народ, пашыраючы тэрыторыю Княства, умацоўваючы яго межы, падканцлер кожны раз стрымліваў пярыванні палякаў падпарадкаваць вялікакняскія землі. Праўда, і пад час канфліктаў з палякамі ў 1585 годзе Л. Сапега, займаючыся міжнароднымі справамі, улічваў канкрэтныя гістарычныя абставіны, нярэдка выступаў як прадстаўнік усяе федэрацыі — Рэчы Паспалітай, але ён пры гэтым заўсёды выходзіў найперш з інтарэсаў Вялікага Княства, прымяраючы найважнейшыя рашэнні да палітычных мэтаў свайго гаспадарства, узгадняючы іх з памкненнямі беларускае шляхты. Разнастайныя гістарычныя дакументы, звязаныя з дзейнасцю Л. Сапегі, дазваляюць адназначна сцвярджаць, што ўва ўсёй яго шматгадовай палітычнай чыннасці не было ніводнага выпадку, каб інтарэсы Польшчы ці нават усяе Рэчы Паспалітай ён ставіў вышэй за ўласна вялікакняскія. Гарачы патрыёт і па-

* *Archiwum domu Radziwiłłów. Kraków, 1885. T. 8. S. 178—179.*

слядоўны палітык, ён, несумненна, зорка першай велічыні на небасхіле нашай палітычнай гісторыі.

Пасада падканцлера вымагала ад Л. Сапегі штодзённага аналізу не толькі ўнутранага становішча Княства, але і міжнародных стасункаў. Кожны зрух, кожны паварот у палітыцы еўрапейскіх і бліжэйшых азіяцкіх краінаў натуральна патрабаваў адпаведных крокаў ад выканаўчых уладаў Вялікага Княства.

Так, у 1585 годзе падканцлера вельмі насцярожылі звесткі, што паступілі ў Вялікую Канцылярыю, аб намеры Максімільяна, брата імператара «Святой Рымскай імперыі германскай нацыі» Рудольфа, заняць маскоўскі трон замест Фёдора Іванавіча. Хаўрус «Святой Рымскай імперыі» з Масковіяй нічога добрага не абяцаў для Вялікага Княства.

Каб перашкодзіць гэтым планам, Л. Сапега неадкладна падрыхтаваў і накіраваў у Маскву пасольства Гарабурды, які, пераняўшы дыпламатычны досвед падканцлера, змог пераканаць маскоўскіх баяраў у неэтазгоднасці паяднання з каталіцкім светам...

1 верасня 1586 года ў асабістым жыцці Л. Сапегі адбыліся перамены. Ён ажаніўся з удавою князя С. Збаражскага Даротай Фірліёўнай. Матэрыяльнае становішча падканцлера ў гэтым часе, пэўна, выглядала не надта добра. Каб справіць вяселле, ён мусіў прадаць адзін са сваіх маёнткаў за 500 коп грошаў. Дарэчы, дакументы судовай справы Сапегі з панамі Гарнастаем ды Цеханавецкім за 1586 год, занесеныя ў кнігі Метрыкі Вялікага Княства *, таксама сведчаць пра цяжкасці ў яго гаспадарцы.

Пабраўшыся з заможнай удавою, спадчынніцай

* Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага (гэтак званая Літоўская метрыка) — галоўны дзяржаўны архіў, у якім зберагаліся дакументы XIV—XVIII стагоддзяў. Усяго налічвае блізу 556 тамоў. Асноўная частка метрыкі знаходзіцца зараз у Цэнтральным дзяржаўным архіве старажытных актаў у Маскве. Каля 50 тамоў рукапісных копіяў, зробленых у XIX стагоддзя, захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Беларусі ў Менску (фонд 694, вопіс 1, №№ 1—50).

вялікіх багаццяў, падканцлер істотна павялічыў свой капітал*.

Аднак нельга думаць, што шлюб Лева Сапегі і Дароты Фірліёўны — вынік меркантильнага разліку падканцлера. Зусім не. Іх паяднала глыбокае ўзаемнае каханне. Праз усё нядоўгае сужэнства Леў Сапега і Дарота Фірліёўна пранеслі трапяткое і чыстае пачуццё замілаванасці адно адным, нягледзячы на плёткі, што няспынна распускалі некаторыя зайздроснікі іх сямейнага шчасця.

* Пра ўладанні Л. Сапегі і гісторыю іх набыцця можна падрабязна прачытаць у выдатным навуковым даследаванні «Sapiehowie: Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowie» (Petersburg, 1890. T. 1).

ВЫПРАБАВАННЕ НА МУЖНАСЦЬ

*Падрыхтоўка да элекцыі * Правілы палітычных
гульняў * За кандыдатуру Фёдора Іванавіча *
Дыпламатыя замест сілы * Вынікі стратэгіі пад-
канцлера * Няўдалыя маневры караля * Выданне
Статута 1588 года*

Пасля нечаканай смерці 12 снежня 1586 года ў Гародні Сцяпана Батуры (паводле гістарычнай легенды, атручанага некім з яго ворагаў) для Л. Сапегі пачынаецца амаль двухгадовы перыяд выпрабавання на мужнасць і палітычную сталасць.

З прычыны адсутнасці манарха ў Рэчы Паспалітай узнік востры грамадскі крызіс. Канвакацыйны (перадвыбарчы) Вальны Сойм, скліканы 1 лютага 1587 года, засведчыў, што федэрацыю чакаюць наперадзе новыя беспарадкі ды непрымірэнчая барацьба між рознымі шляхецкімі і князеўскімі групоўкамі.

Сваю задачу пад час элекцыі падканцлер перадусім бачыў у тым, каб абараніць інтарэсы Княства, і, не зважаючы на ўсеагульны ўпадак ды звычайныя для гэтакіх момантаў самавольствы і анархію, дамагаўся ўзвышэння Бацькаўшчыны. І ён, як паказалі пазнейшыя падзеі, дасягнуў гэтае мэты найперш дзякуючы заўсёды разважлівым крокам, наймавернай вытрымцы, моцнаму аналітычнаму розуму ды той палітычнай прадбачлівасці, якой прырода надзяліла яго напоўніцу.

Абранне манарха тае ці іншае еўрапейскае краіны ў часы Л. Сапегі зазвычай не было толькі ўнутранай справай гаспадарства. Амаль заўсёды гэтая падзея апыналася ў цэнтры ўсёй еўрапейскай палітыкі. У Рэчы Паспалітай, да таго ж, гаспадарскі трон быў выбарны, а не дынастычны, што ўсклад-

няла і без таго няпростую сітуацыю. Так, па смерці Сцяпана Батуры на яе скіравалі свае погляды Аўстрыя, Швецыя ды Маскоўшчына. Неўзабаве аб'явіліся і галоўныя прэтэндэнты на каралеўскі і вялікакняскі прастол: аўстрыйскі эрцгерцаг Максімільян, маскоўскі цар Фёдар Іванавіч ды прадстаўнік дынастыі Ягайлавічаў па жаночай лініі — Жыгімонт Ваза, якія пачалі шукаць прыхільнікаў сярод рэчпаспалітае шляхты.

Да вясны 1587 года арыентацыя розных палітычных сілаў Рэчы Паспалітай акрэслілася даволі пэўна. Магутныя польскія паны Збароўскія падтрымлівалі кандыдатуру Максімільяна. За Жыгімонта, сына шведскага караля Іаана III і Кацярыны з Ягайлавічаў, унука знакамітага Густава Вазы, стаяла «Чорная Рада» * Замойскіх. Каралева Ганна, удава Сцяпана Батуры, таксама лічыла свайго пляменніка Жыгімонта Вазу найлепшай кандыдатурай на каралеўскі і вялікакняскі трон. Паны-рада Вялікага Княства, а разам з імі і Л. Сапега прапаноўвалі абраць каралём і вялікім князем маскоўскага цара Фёдара.

На элекцыйным (выбарчым) Вальным Сойме, прызначаным на канец чэрвеня 1587 года, павінна была наступіць развязка.

Л. Сапега, як і большая частка шляхты Вялікага Княства, рабіў усё, каб кандыдатура Фёдара атрымала большасць галасоў. Недзе ў студзені — лютым ён разам з Фёдарам Скуміным, Крыштафам Радзівілам Перуном ды Лукашом Мамонічам прымае ў Вільні маскоўскае пасольства на чале з баярынам Ржэўскім, які прывёз царскія граматы да беларускіх магнатаў з просьбаю абраць Фёдара манархам Рэчы Паспалітай. Звяртаючыся да беларускіх паноў-рады, цар, у прыватнасці, заклікаў іх: «Вы б, паны-рада, свецкія і духоўныя, параіўшыся між сабою і з усімі сваімі землямі, паклапаціліся б пра дабро хрысціянскае і нас гаспадаром на Карону Польскую ды Вялікае Княства пажадалі б...» У Маскве выдатна разумелі вынікі абрання кара-

* Прыхільнікі канцлера Замойскага, смуткуючы з нагоды смерці Сцяпана Батуры, пад час элекцыі апрапаніліся ў чорнае адзенне, адсюль і назой «Чорная Рада».

лём і вялікім князем Жыгімонта Вазы ці Максі-мільяна, што па логіцы рэчаў стварала ўмовы для ваенна-палітычнага хаўрусу Рэчы Паспалітай са Швецыяй або Аўстрыяй. Менавіта, каб перашко-дзіць утварэнню новых небяспечных для Маскоў-скай Русі дзяржаўных паяднанняў, маскоўскі ма-нарх згаджаўся, асабліва напачатку, на ўсе ўмовы Вялікага Княства.

Са свайго боку Л. Сапега, імкнучыся скарыстаць зручны момант для ўзмацнення Княства, паабяцаў Фёдару праз ягоных паслоў усялякую падтрымку надалей. «Мы ўсе жадаем,— перадаваў Фёдар Ску-мін думку паноў-рады маскоўскім паслам,— каб нам з вамі быць разам навек, каб гаспадар ваш панаваў і на нашых землях».

У красавіку 1587 года па ініцыятыве Л. Сапегі ў Маскву выпраўляецца пасольства князя Агінскага і Чарнікоўскага, каб яшчэ раз папярэдне абмерка-ваць умовы, на якіх Княства згаджалася на абранне Фёдара Іванавіча вялікім князем. З пасоль-ствам падканцлер перадаў цару запросіны на элек-цыйны Вальны Сойм, але той, ведаючы, што вы-бары ў Рэчы Паспалітай, як правіла, канчаліся добрымі бойкамі, а то і сапраўднымі войнамі, сам ехаць не наважыўся, а накіраваў у Варшаву сваіх новых паслоў — баярына Сцяпана Васільевіча Га-дунова, князя Фёдара Міхайлавіча Траякурава ды дзяка Васіля Шчалкалава.

4 жніўня 1587 года на Варшаўскім элекцыйным Сойме, куды Л. Сапега прыбыў са сваім узброеным аддзелам (як, дарэчы, і ўсе астатнія, хто рыхта-ваўся адстойваць сваіх кандыдатаў), адбылася яго сустрэча з маскоўскімі пасламі, якіх ён неўзабаве запрасіў для гутаркі з усім «рыцарскім колам». Пад час гэтае сустрэчы царскія паслы выявілі поў-ную інфантальнасць і сваімі бязглуздымі дзеяння-мі адштурхнулі шмат каго з прыхільнікаў канды-датуры Фёдара, сярод якіх, дарэчы, было нямала і палякаў. Прывучаныя слепа, па-лакейску выкон-ваць волю свайго гаспадара баяры, апрача гэтага, яшчэ і саманадзейна не пагаджаліся ледзьве не з усімі ўмовамі, на якіх настойвала рыцарства. На-ват далёка не прынцыповае патрабаванне шляхты, каб цар пасля яго абрання каралём і вялікім кня-

зем праз дзесяць тыдняў, а ў выпадку ваеннай неабходнасці і раней прыехаў у Рэч Паспалітую, выклікала прэрэчанні з іх боку. З фанабэрыяй і традыцыйнай напышлівасцю паслы адказвалі: «У Варшаву цар прыедзе тады, калі пажадае». Пры такіх неабдуманых паводзінах паслоў Фёдару цяжка было разлічваць на поспех, тым больш што ён адмаўляўся даць дзвесце тысяч рублёў на выплату даўгоў і абарону Рэчы Паспалітай, бо іншыя прэтэндэнты, як небеспадстаўна меркавалася, па завяршэнні элекцыі пачнуць даказваць сваё права на пасад з дапамогаю зброі.

Калі 19 жніўня каронны канцлер Замойскі і яго аднадумцы нарэшце абвясцілі сваім прэтэндэнтам на каралеўскі пасад Жыгімонта Вазу, а Збароўскія — эрцгерцага Максімільяна, шляхта Вялікага Княства дала яшчэ адзін шанц Маскве. З ведама Л. Сапегі беларускія радныя паны пісалі да паслоў: «Замойскі выбраў шведскага каралевіча..., Збароўскія выбралі цэсаравага брата, а мы ўсе — ліцвіны і большая частка палякаў хочам гаспадара вашага. Але затрымка толькі за вераю і прыездам... Калі б нам быў хутка вядомы прыезд вашага гаспадара, мы б, абраўшы яго, у той жа час рушылі б да Кракава і кароны не далі б ні шведу, ні цэсараваму брату».

Апошнія словы «Паслання» — зусім не самаўпэўненасць беларускае шляхты. Вялікае Княства мела дастаткова сілаў, каб узвесці на пасад свайго абранніка. Пераканаўчым доказам таго служыць і «Пратэст» супроць абвяшчэння Замойскімі каралём Жыгімонта Вазы, падпісаны 31 кастрычніка 1587 года падканцлерам Л. Сапегам, троцкім ваяводам Янам Глябовічам і святаром Бенедыктам Войнам. Толькі непаваротлівасць ды тугадумства маскоўскіх паслоў, а мо, і, сапраўды, няздольнасць Фёдара звялі ягоныя шанцы да нуля.

Нельга, аднак, не ўлічваць і яшчэ аднае немалаважнае дэталі: намаганні самога Л. Сапегі ды ўсіх іншых беларускіх паноў зусім не былі скіраваныя на тое, каб, «ададраўшыся ад Польшчы», як пісаў падканцлер, безаглядна кінуцца ў абдымкі да маскоўскага цара. Л. Сапега ды і ўсе беларускія радныя паны выдатна ўсведамлялі, што пагроза з

уходу не лепшая за небяспеку з захаду. Падканцлер не быў такой простаю і надта даверлівай асобаю, як падавалася іншым з яго сучаснікаў ды некаторым цяперашнім гісторыкам. Жыццё навучыла яго асцярожнасці. Нават залішне мудрагелістыя пасткі, расстаўленыя яго ворагамі, ён абыходзіў не параніўшыся, адчуваючы адмысловыя падкопы праціўнікаў на адлегласці.

Заканамерна паўстае пытанне, чаму ж тады Л. Сапега так актыўна, прынамсі напачатку, падтрымліваў кандыдатуру маскоўскага цара, хоць гэта быў даволі небяспечны для Княства шлях? Логіка дзеянняў падканцлера, чалавека, адданага беларускай ідэі, патрыёта сваёй Радзімы, у гэтых складаных гістарычных абставінах становіцца зразумелая толькі тады, калі ўлічваць асноўную мэту яго палітычнай дзейнасці — імкненне да поўнай незалежнасці Вялікага Княства, яго ўзвелічэнне і росквіт.

Л. Сапега, бясспрэчна, добра ведаў пра магчымыя негатыўныя вынікі аб'яднання Вялікага Княства з Маскоўшчынай. Наконт хаўрусу з іншымі, перад тым варожымі, дзяржавамі у падканцлера быў багаты досвед — найперш узаемадачынненняў беларускага гаспадарства з Польшчай, слабыя і моцныя бакі якіх ён зведаў на сваёй скуру.

Але, застаючыся палітыкам, Сапега бачыў і выключнасць таго становішча, што ўзнікла ў Рэчы Паспалітай. Цалкам аддадзены ідэі стварэння моцнай беларускай дзяржавы, падканцлер і ў дадзенай сітуацыі працаваў менавіта на яе. Добра інфармаваны ў «маскоўскім пытанні» і ведаючы рэальныя абставіны значна лепей за многіх сваіх сучаснікаў, ён разлічваў на адсутнасць у цара Фёдора магчымасці ў выпадку абрання яго вялікім князем займацца праблемамі Вялікага Княства. Акрамя таго, Л. Сапега, выдатна дасведчаны ў псіхалогіі ўлады, слухна меркаваў, што Фёдар ніколі, ні пры якіх абставінах не пакіне надзейны, спадчыны трон у Маскве і не рызыкне пераехаць у Рэч Паспалітую, дзе яму непазбежна давялося б сутыкнуцца са шляхецкай дэмакратыяй, да якой маскоўскія манархі, вядома ж, зусім не былі прывучаныя. А калі б такое і здарылася, то ўсё роўна

хваравіты маскоўскі цар, па цвёрдым перакананні падканцлера, не змог бы сур'ёзна ўплываць на палітыку беларускага ўрада.

Дый пасол Ржэўскі нібы выпадкова, а на самой справе наўмысна неяк паведаміў панам-радзе: «Толькі выберыце сабе ў гаспадары нашага цара, будзьце пад яго царскаю рукою, а ўсім кіруйце самі ў Кароне Польскай і Вялікім Княстве па сваіх правах». Гэтыя словы, бясспрэчна сказаныя паслом знарок, ныйначай зыходзілі ад самога цара Фёдара.

Такім чынам, паводле плана Л. Сапегі, абранне вялікім князем маскоўскага манарха гарантавала б Вялікаму Княству першынства над Польшчай — трываць далей прэтэнцыёзнасць польскіх паноў было немагчыма, а гэтаксама пазбаўляла б гаспадарства ад усячаснай небяспекі з усходу. За ўзвышэннем і ваенна-палітычным узмацненнем Княства, напэўна, настаў бы разрыў хаўрусу з Польшчай ды адбылося б абранне манарха са свайго народа.

Ведучы перагаворы з пасламі Фёдара, Л. Сапегі разам з тым уважліва сачыў за дзеяннямі праціўнікаў і расстаноўкаю палітычных сілаў. А калі сітуацыя абвастрылася ды гістарычныя шалі схіліліся на бок Жыгімонта Вазы, то ён, прааналізаваўшы папярэдне ўсе магчымыя вынікі, змяніў тактыку і адмовіўся ад далейшай падтрымкі Фёдара. Затым падканцлер прапанаваў шведскаму каралевічу ўмовы, на якіх Вялікае Княства згаджалася прызнаць вялікім князем менавіта яго.

Жыгімонт Ваза, якому яшчэ належала з дапамогаю зброі даказваць сваё права на каралеўскі і вялікакняскі прастол, мусіў пайсці на кампраміс, неабходны Л. Сапегу, ды прыняць умовы, выказаныя беларускай шляхтай.

Паколькі Вялікае Княства, паводле слоў самога ж Л. Сапегі, заўсёды існавала *inter Scyllam et Charibdim* *, то пастаяннае лавіраванне між хаў-

* Між Сцылы і Харыбды (лацінскае выслоўе). Азначае становішча, калі небяспека пагражае з двух бакоў. У грэцкай міфалогіі Сцыла і Харыбда — пачвары, што жылі на абодвух баках вузкай пратокі і губілі мараходаў.

руснай Польшчай ды суседняй Масковіяй стала ледзьве не найважнейшым элементом ува ўсёй ягонай тактыцы, у барацьбе за незалежнасць беларускага гаспадарства. Імкнучыся перамагачь з найменшымі стратамі, Л. Сапега лічыў неабходным па магчымасці часцей карыстацца не зброяй, а тонкай дыпламатыяй ды беспамылковым палітычным разлікам.

Узяўшы чынны ўдзел у драме, што распачалася на канвакацыйным, а затым працягвалася на элекцыйным Вальным Сойме 1587 года, Л. Сапега таленавіта адыграў складаную ролю ў палітычным спектаклі выбараў і выйшаў да фінальнай сцэны пераможцам.

Якія ж былі вынікі намаганняў падканцлера і яго аднадумцаў пад час падзеяў 1587—1588 гадоў? Гісторыя пацвердзіла, што толькі дзякуючы ім Вялікае Княства выйшла з гэтае найскладанейшае сітуацыі, якая ўзнікла ў цэнтры еўрапейскае палітыкі, без нейкіх істотных стратаў. Гаспадарства, працягваючы ўваходзіць у пакуль што неабходны для яго ваенна-палітычны хаўрус з Польшчай, паранейшаму захоўвала ўсе атрыбуты сапраўднай дзяржаўнасці. Найперш заставаліся непарушнымі дзяржаўныя межы, што ахоўваліся прыгранічнымі ўзброенымі аддзеламі ды існавала разгалінаваная сістэма мясцовых уладаў розных узроўняў, якія падпарадкоўваліся найвышэйшым гаспадарскім структурам. Як і раней, у Вялікім Княстве працягваў ажыццяўляць свае паўнамоцтвы свабодны і дэмакратычны заканадаўчы орган — Вальны Сойм, дзейнічалі незалежны ўрад і свая ўстанова замежных спраў — Дзяржаўная Канцылярыя. Былі ўласныя кодэксy законаў, карныя органы, вайсковыя фармаванні, а гэтаксама асобныя фінансы ды адметная валюта.

Меўся і яшчэ адзін важны вынік палітычнае барацьбы Л. Сапегі ў 1587—1588 гадах, што заслугоўвае больш пільнай увагі. Як сведчаць гістарычныя крыніцы, падканцлер на той час узначальваў яшчэ і соймавую камісію, што працавала з новым Статутам, патрэба ў якім узнікла пасля падпісання Люблінскай вуніі 1569 года. Л. Сапега асабіста адрэдагаваў артыкулы Статута, стварыўшы па сутнасці

новую канцэпцыю незалежнае беларускае дзяржавы.

Выкарыстоўваючы цяжкое становішча Жыгімонта Вазы (а яно з чарговым уварваннем татараў увосень 1587 года на землі Рэчы Паспалітай яшчэ больш ускладнілася) Л. Сапега дамогся ад яго падпісання Граматы (28 студзеня 1588 года), якая пацвярджала юрыдычную моц трэцяга Статута Вялікага Княства.

Аднак па падпісанні Статут 1588 года не адразу пачаў выкарыстоўвацца ў судовай практыцы на месцах, бо яго там проста не мелі. Паўстала праблема арганізацыі неадкладнага друкавання гэтага збору законаў. Трэба было, каб ён як мага хутчэй пачаў дзейнічаць, бо нават сам Жыгімонт III, забыўшыся на свае абяцанні і не зважаючы на артыкулы толькі што падпісанага ім Статута, усяляк парушаў правы беларускае шляхты, раздорваючы землі і пасады ў Вялікім Княстве пераважна палякам. Новы манарх імкнуўся самавольна і адзінаўладна распараджацца на тэрыторыі не толькі Польшчы, але і Вялікага Княства, пры гэтым зусім не раячыся з падканцлерам Л. Сапегам, які знаходзіўся пры яго двары.

Абураны крывадушніцтвам Жыгімонта Вазы, Сапега ў лісце за 17 лютага 1588 года да Крыштафа Мікалая Радзівіла Перуна паведамляў аб непрыкрытай непрыязні караля і вялікага князя да беларусаў ды іншых насельнікаў Княства. «Кароль казаў, — пісаў падканцлер, — што болей палякам павінны, чымся літве, бо яму палякі больш, чым літва, паказалі зычлівасці. І ён не толькі кажа гэтак, але і робіць. Ужо там больш палякі ў нас дастаюць, чым сама літва. Ліцьвіну адмовяць, а паляку ў той жа час дадуць. Таму і паведамляю Вашае Міласці, што як толькі штосьці адчыніцца на Літве, дык усё палякам лучыць аддаць».

Пры такім становішчы спраў Л. Сапега адчуваў сябе ля караля, паводле яго слоў, «як кот на лёдзе», бо той нават не жадаў прымаць падканцлера, не кажучы ўжо пра сумленнае ды законнае вырашэнне праблемаў беларускага гаспадарства. Цярпенню Л. Сапегі надыходзіць канец. Ужо 7 чэрвеня 1588 года ён піша К. М. Радзівілу: «Ня толькі я, але і

ўвесь народ наш зняважаны каралём. Жыву тут толькі дзеля формы, аўдыенцыі аніяк не магу дамагчыся, таму і не жадаю далей падноскаў абіваць...» Прайшло крыху больш за месяц, і падканцлер у сярэдзіне ліпеня 1588 года канчаткова вырашае пакінуць каралеўскі двор, не жадаючы цярпець асабістыя абразы і сапраўдны гвалт над урадам Вялікага Княства з боку палякаў. «Не хачу,— ка-тэгарычна заяўляў ён,— быць рго форма* пры двары і слухаць знявагі нашага ўрада, бо правіць камора, а ўраднікі — непатрэбныя».

Настаў крытычны момант ва ўзаемадачыненьнях паміж Польшчай і Вялікім Княствам. Ад'езд прадстаўнікоў Княства з каралеўскага двара азначаў бы найперш палітычны, а затым і няўхільны эканамічны ды ваенны разрыв між дзвюма федэратыўнымі дзяржавамі. Але якраз тады, калі заставалася вырашыць нейкія дробязі, абставіны нечакана змяніліся: паўстала пагроза чарговай вайны з туркамі ды татарамі. Таму Жыгімонт III запрасіў да сябе Л. Сапегу, павініўся за ўсё «непаразумеіні» і зноўку пакляўся наперад заўжды строга выконваць свае каралеўскія ды вялікакнязеўскія абавязкі, не дапускаючы аніякіх парушэнняў законаў Вялікага Княства.

Аднак хлуслівымі абяцаннямі непаслядоўнага манарха Сапега ўжо быў сыты па горла. Цяпер ён яшчэ больш пераканаўся, што толькі выданне новага Статута ды абавязковае выкананне яго артыкулаў усімі грамадзянамі Княства, а найперш вялікім князем ды каралём, пакладзе канец беззаконню ды здзеку з жыхароў гаспадарства. Падканцлер прыспешвае падрыхтоўку Статута да друку, ахвяруе на яго выданне ўласныя сродкі. 12 ліпеня ён піша тагачаснаму канцлеру К. М. Радзівілу: «Статут новы загадаў ужо друкаваць па-руску**, хацеў бы яго выдаць і па-польску, аднак, калі б давялося яго перакладаць de verbo ad verbum***, паводле рускіх словаў і сентэнцыяў, то атрымалася б вельмі блага,

* Дзеля формы; дзеля прыліку (лац.).

** «Рускай» або «літоўскай» у XVI ст. называлася беларуская мова, якая была дзяржаўнай у Вялікім Княстве.

*** Слова ў слова; літаральна (лац.).

а інакш — не наважваюся. Ахвотна пачуў бы рады Вашае Міласці. Прывілеі гэтаксама хацеў бы выдаць пры Статуце, аднак дзеля таго што не ўсе яны для нас прыдатныя — у адных пачатак добры, а сярэдзіна дрэнная, у другіх сярэдзіна добрая, а пачатак і канец дрэнныя — не магу вырашыць, ці належыць выкінуць тое, што шкадлівае, ці не?»

Урэшце летам 1588 года з віленскае друкарні Мамонічаў выйшаў новы Статут — найважнейшы праўны кодэкс сярэднявечнага беларускага гаспадарства, якому па дасканаласці і лагічнай завершанасці, бадай, не было роўных ва ўсёй тагачаснай еўрапейскай юрыдычнай думцы*.

Выданне ўпрыгожваў партрэт Жыгімонта III Вазы, а таксама выява герба Л. Сапегі ды панегірык да яго, напісаны беларускім паэтам Андрэем Рымшам.

Статут 1588 года — буйная перамога Л. Сапегі. Гэты кодэкс законаў гарантаваў эканамічную, палітычную і культурную незалежнасць Княства. Згодна з яго артыкуламі, усім іншаземцам забаранялася набываць (купляць або атрымліваць як узнагароду ад вялікага князя) зямельныя надзелы, замкі ды маёнткі, а гэтаксама гаспадарскія і духоўныя пасады на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства. У 12-м артыкуле трэцяга раздзела істотна абмяжоўваліся правы манарха. «Таксама мы, гаспадар, абяцаем і клянемся..., — гаварылася ў ім, — што ў тым гаспадарстве, Вялікім Княстве Літоўскім, і па ўсіх землях, якія належаць яму, ня будзем даваць ува ўладанне аніякім чужаземцам і замежнікам духоўных і свецкіх пасадаў, замкаў, маёнткаў, земляў, старостваў, дзяржаваў, урадаў земскіх і прыдворных. Мы і нашчадкі нашыя, вялікія князі літоўскія, абавязаны даваць тое толькі Літве, Жамойці і Русі, родзічам і ўрадженцам Вялікага Княства Літоўскага і тых земляў, якія яму належаць...» Такім чынам ставіўся заслон ад пранікнення на землі гаспадарства палякаў, чым стрымліваўся пра-

* У канцы XVI — пачатку XVII стагоддзя Статут 1588 года быў перакладзены на польскую мову і лаціну, дзякуючы чаму стаўся даступны для знаўцаў права заходнееўрапейскіх краінаў. Ён гэтаксама паўплываў на змест шэрагу артыкулаў маскоўскага зводу законаў — Саборнага Укладання 1649 года.

цэс апалячвання беларусаў, што распачаўся ўжо ў другой палове XVI стагоддзя *.

Усе важкія пытанні ўнутранага жыцця Вялікага Княства адпаведна з новым заканадаўствам вырашаліся цяпер самастойна. Найвышэйшым заканадаўчым органам лічыўся Вальны Сойм Княства, месцам правядзення якога прызначаўся Слонім.

У Статуце 1588 года Л. Сапега зафіксаваў як адно з карэнных патрабаванняў дзяржаўнасць беларускае мовы на ўсёй тэрыторыі гаспадарства. «А пісар земскі,— падкрэслівалася ў першым артыкуле чацвёртага раздзела Статута,— мае па-руску, літарамі і словамі рускімі ўсе лісты, выпісы і позвы пісаць, а не якой іншаю моваю і словамі».

Галоўныя прынцыпы падрыхтаванага Сапегам кодэкса законаў, такія, як прэзумпцыя невінаватасці, дзяржаўны ды нацыянальна-культурны суверэнітэт, рэлігійная талеранцыя і іншыя, былі надзвычай прагрэсіўныя для таго часу. Яны і да сённяшняга дня выступаюць як прынцыпова важныя палажэнні грамадзянскіх кодэксаў многіх дэмакратычных краінаў свету.

Да друкаванага Статута 1588 года Л. Сапега напісаў выдатную прадмову. У ёй падканцлер падкрэсліў асноўную мэту новага заканадаўчага кодэкса — стварэнне сапраўды прававой дзяржавы, дзе гарантавалася б абарона правоў (праўда, пакуль што далёка не роўных) усіх жыхароў Вялікага Княства.

Статут 1588 года дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі аж да 1840 года, нават пасля ліквідацыі Княства, і адыграў выключную ролю ў захаванні беларускага народа. Дзякуючы яму беларусы яшчэ ў XVIII стагоддзі не зніклі з гістарычнае арэны і цяпер крочаць наперад па шляху цывілізацыі побач з іншымі народамі свету.

* Паланізацыя закранала ў першую чаргу беларускую арыстакратыю.

НА ЧАЛЕ ДЗЯРЖАЎНАЙ КАНЦЫЛЯРЫІ

*Парадоксы ўлады * Хто павінны саступіць? * Прэ-
тэнзій польскіх магнатаў * Адмова ехаць у Шве-
цыю * Небяспека рэлігійных войнаў * Казацкі
бунт Лабады і Налівайкі*

У 1589 годзе ў найвышэйшых структурах улады Вялікага Княства адбыліся змены. Пасля смерці Астафея Валовіча (канец 1587 года) віленскае ваяводства перайшло да Крыштафа Мікалая Радзівіла Перуна. Л. Сапега атрымаў вакантную пасаду канцлера, узначаліўшы адзін з адказных органаў выканаўчае ўлады гаспадарства. Ад яго цяпер цалкам залежала практычнае ажыццяўленне ўнутранай і вонкавай палітыкі Княства: падрыхтоўка сваіх і прыёманне замежных пасольстваў, правядзенне павятовых соймаў і галоўных з'ездаў Княства. На плечы Сапегі лягла адказнасць за дзейнасць мясцовых уладаў, праваахоўных установаў, урэгуляванне канфліктаў між дзяржаваю і царквою ды многае іншае. Адным словам, канцлер Княства знаходзіўся на скрыжаванні ўсіх жыццёва важных артэрыяў гаспадарства.

Аднак у сваіх дзеяннях, у правядзенні адметнай палітычнай лініі Княства Л. Сапега і на пасадзе канцлера не быў цалкам свабодны. Нягледзячы на новае заканадаўства, у гаспадарстве па-ранейшаму прысутнічаў адзін з парадксаў улады. Ні ўрад, у які акрамя канцлера ды падканцлера ўваходзілі ваяводы, кашталяны, вялікі гетман, падскарбі, вялікі, надворны ды трыбунальскі маршалкі, ні галоўны заканадаўчы орган Княства — Вальны Сойм — не валодалі напоўніцу эканамічнымі правамі на тэрыторыі свайго ж гаспадарства. Яны, гаворачы сённяшняю моваю, фактычна не вызначалі кадра-

Леў Сапега. Партрэт выкананы пасля 1621 года. Мастак Вільгельм Хондзій

Напреславныѣ Астаровстныѣ клѣноты или гербы • іасне
 ве моного пана • ПАНА ЛВАСА ПЕГН • ПОКАЦАРЕГО ВЕЛНКОГО
 КНЯЗТВА АНГЛОСКОГО • СЛОНЬСКОГО • МАДДСКОГО • МА
 КОСКО НПРОУНСТАРЕТЫ • ЁПНИКГРАМА •

Бѣже мофи иди свои иди иди иди • лавно иди иди •
 Долды иди иди иди иди • иди иди иди иди •
 Иди иди иди иди • иди иди иди иди •
 Ё иди иди иди иди • иди иди иди иди •

Герб Л. Сапегі. Змешчаны ў Статуце 1588 года

Князь Мікалай Радзівіл Руды (1512—1584) — апякун Л. Сапегі

КАТХІЗІСЪ

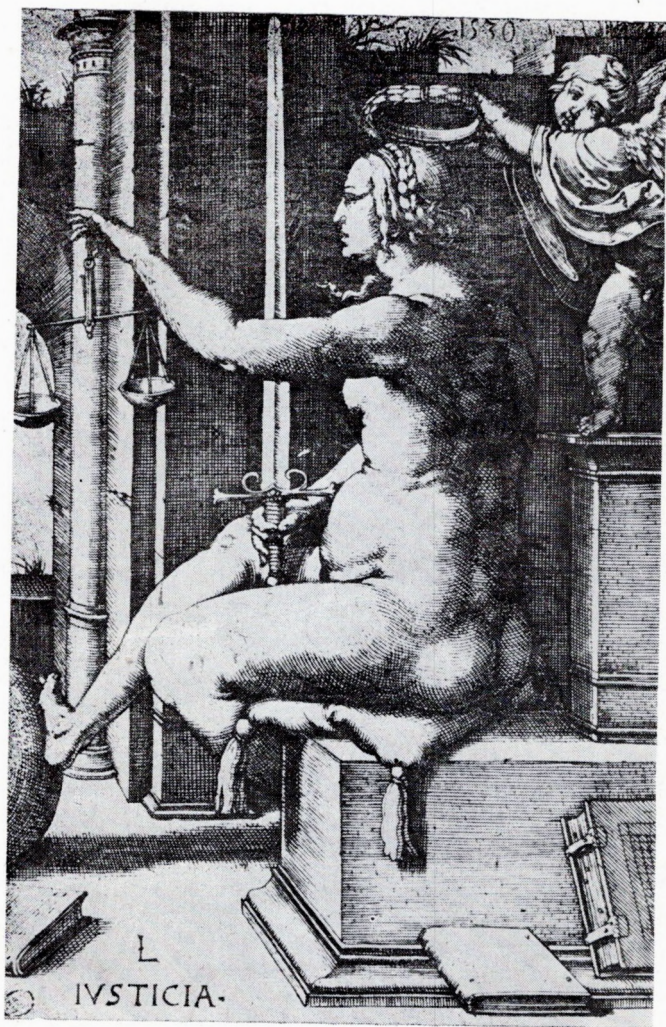
ТО ЕСТЬ,

НАУКА СТАРОДАВНАЯ ХРІСТІАНЬ
СВЯТАГО СВЕТОГО ПИСМЯ, ДЛА ПРО
СТЫХЪ ЛЮДЕИ ЯЗЫКА РѢ-
СКОГО, ВЪПЫТАНІЯХЪ ѿ
КЯЗѢХЪ СЪБРАНЯ.

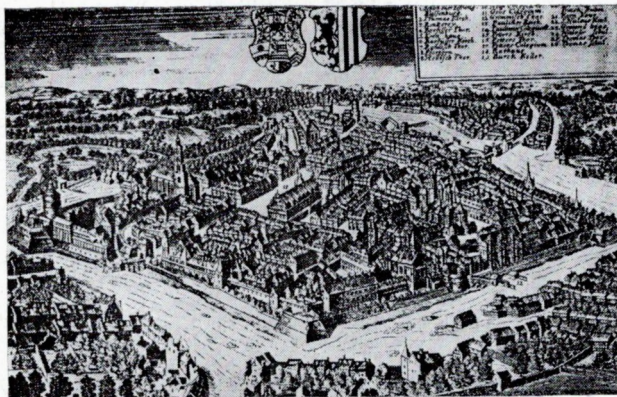
ѿ ПЕРВЯГО СВЕТОГО АПОСТОЛА
Петра посланія Зачало ѿ.

Готоу приножѣти всакому въ прошлющѣмъ еси,
слово ѿвѣститъ о пованіи свѣрстности и страху,
соесть и мѣсти бѣгу и прочая.

Титульны аркуш «Катэхізіса» 1562 года, выдадзенага ў Няс-
віжы беларускімі дзеячамі Рэфармацыі — Сымонам Будным,
Лаўрэнам Крышкоўскім і Мацвеем Кавячынскім. «Катэхізіс»
выкарыстоўваўся як падручнік у нясвіжскай пратэстанцкай
школе, дзе ў 60-х гадах XVI стагоддзя вучыўся Леў Сапега

Багіня юстыцыі Феміда. Гравюра нямецкага мастака эпохі
Адраджэння Альбрэхта Дзюрэра, творамі якога захапляўся
Леў Сапега ў часе знаходжання ў Германіі

Старажытны Ляйпцыг. Тут на пачатку 70-х гадоў XVI стагоддзя вучыўся Леў Сапег

Інтэр'ер еўрапейскага пакоя часоў Л. Сапегі. Гравюра XVI стагоддзя

Паседжанне Сената Рэчы Паспалітай у часе Генеральнага Вальнага Сойму. Леў Сапега быў членам Сената на працягу 48 гадоў (з 1585 да 1633). Гравюра канца XVI стагоддзя

Т Р И Б У Н А Л Ъ

ОБОВАТЕЛЕМЪ ВЕЛИКОГО
Князѣства Анто́вскаго .

на сонме варшавскомъ
даны . рікѸ , ѿ ф ѿ а .

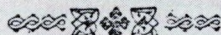

ВЕНА
Варшавѣ Мамонитовѣ . рікѸ , ѿ ф ѿ а .

Титульны аркуш «Трибунала» — зводу нормаў, якія рэгулявалі дзейнасць найвышэйшага апеляцыйнага суда Вялікага Княства. Трибунал быў утвораны ў 1581 годзе пры чынным удзеле Л. Сапегі ды Астафея Валовіча

СТАТУСЪ ВЪСІКОЮ КНЯТЪ ІІЖЕ

ѢНІАШЕШОГО ГДРА КОРОЛА ЕГО МЛСТІ
ЖИКИМОНЪТА ТРЕТЕГО НАКРОНАЦЫН
ВЪКРАКІВЕ ВЫДАНЫ : РОКЪ
А Ѡ ПН.

ДРЪКОВАНО ВЪ МОНАШЕВЪСКОМЪ ВЪПИСАНИИ,

ВЪ ДРУКАРНІ ДОМѢ МАМОНТОВѢ.

ЗАКОНЪ ИСПЫБНАЯ КОРОЛА ЕГО МЛСТІ

Статут 1588 года. Збор законаў сярэднявечнай беларускай дзяржавы, якому па дасканаласці і лагічнай завершанасці не было роўных у тагачаснай Еўропе

У 1581 годзе Леў Сапега браў удзел у аблозе войскамі Рэчы Паспалітай Пскова. Якраз да тых падзеяў звяртаўся мастак Ян Матэйка ў карціне «Сцяпан Батура пад Псковам»

Карціна «Смерць Язафата Кунцэвіча, полацкага вуніацкага арцыбіскупа, 1623 г.» (мастак І. Сімлер, 1861 год). Пасля забойства Кунцэвіча праваслаўнымі жыхарамі Віцебска Леў Сапега ўзначальваў камісію, якая праводзіла дазнанне

Бажніца кармелітаў у Бялынічах над рэчкаю Друццю. Пабудавана на сродкі Л. Сапегі ў 1623 годзе. Гравюра паводле малюнка Напалеона Орды (XIX стагоддзе)

Кляштар над рэчкай Ясельдай у Бярозе Картузскай. Пабудаваны на сродкі Л. Сапегі ў 1618 годзе. Гравюра паводле малюнка Напалеона Орды (XIX стагоддзе)

4674
1807 г. 7 66
287 298

ŻYCIA SAPIEHOW

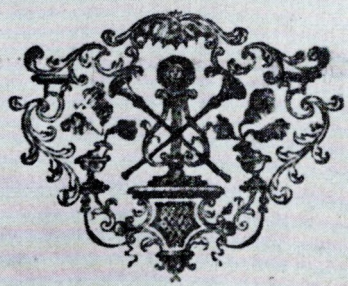
у
ЛІСІУ

о д
MONARCHOW, KSIĄŻĄT,

і
ROŻNYCH PRANUJĄCYCH
DO TYCHŻE
PISANE

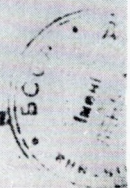
Moribus antiquis stat Res Romana Virisque Ennius.

T O M I

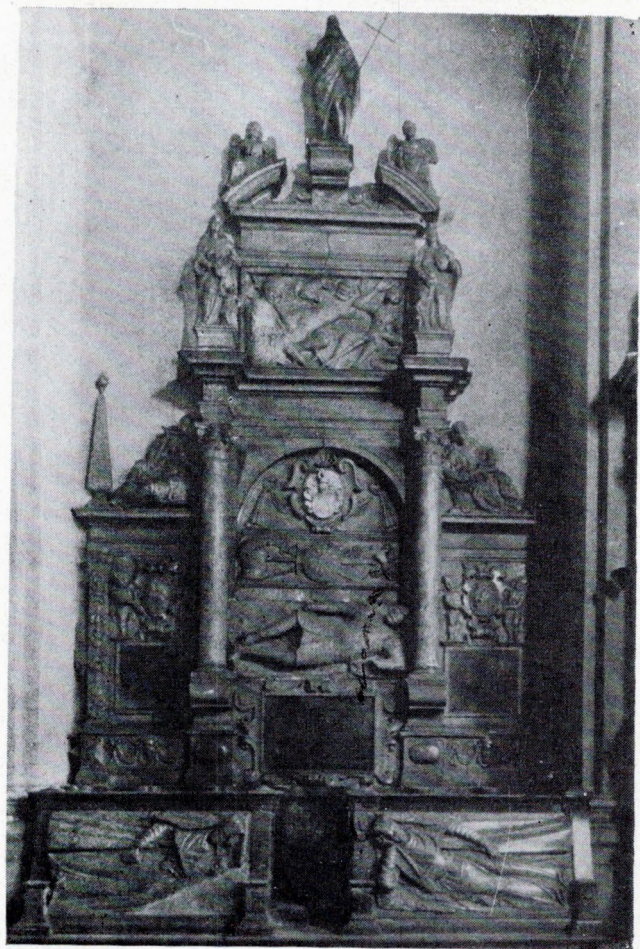

W WILNIE
W Drukarni J. K. Mości przy Akademii

Roku 1790.

Тытульны аркуш першага навуковага жыццяпісу Л. Сапегі,
падрыхтаванага К. Кагнавіцкім і выдадзенага ў Вільні ў
1790 годзе

Выгляд надмагільнага помніка Л. Сапегу ў бажніцы св. Міхаіла ў Вільні

вай палітыкі Княства. Права прызначэння на кіраўнічыя гаспадарскія пасады трымаў у сваіх руках манарх. У выніку ўся без выключэння беларуская шляхта на справе матэрыяльна амаль цалкам залежала ад вялікага князя, бо ён падпісваў прывілеі на вольныя землі, а таксама на свецкія і духоўныя вакансіі.

Пры гэтакай даволі спецыфічнай форме абмежаванай манархіі ў Вялікім Княстве любая палітычная апазіцыя гаспадару заўсёды параўнальна лёгка ім разбівалася. А метад «пугі і перніка», якім зазвычай карысталіся манархі, дазваляў пры неабходнасці ў любы момант пасварыць беларускіх паноў. У выніку многія шляхціцы нярэдка становіліся ў руках гаспадароў ледзьве не паслухмянымі марыянеткамі.

Л. Сапега як патрыёт ды, урэшце, уладалюбівая асоба не жадаў мірыцца з неабмежаванымі дзеяннямі новага манарха, трагічныя вынікі якіх для Княства былі ўжо відавочныя. Ён пачаў самаахвярную барацьбу з Жыгімонтам III Вазам за поўную самастойнасць Княства, імкнучыся прымусіць яго паважаць вялікакняскія законы.

Канцлер найперш катэгарычна запатрабаваў, каб вялікі князь выконваў прынятыя на сябе абавязкі, нарэшце, успомніў свае нядаўнія абяцанні яму і перастаў без узгаднення з урадам Вялікага Княства раздаваць прывілеі на землі, а таксама на свецкія і царкоўныя пасады.

Аднак Жыгімонт праігнараваў патрабаванні канцлера: у 1590 годзе пад уздзеяннем польскай каталіцкай магнатарыі ён зрабіў спробу зноўку абысці законы Вялікага Княства і навязаць беларусам сваю волю. На месца памерлага кракаўскага каталіцкага біскупа Жыгімонт запрасіў адданага беларускага каталіка Юрыя Радзівіла, які займаў дагэтуль віленскую кафедру, і прапанаваў, нібы наўзамен, на вакантную пасаду ў Вільню — тагачасную сталіцу Беларусі — паляка Бярнарда Мацяеўскага. Гэта было грубым парушэннем Статута 1588 года, паводле якога палякам, як і ўсім іншаземцам, забаранялася займаць на землях Княства хоць якія пасады, у тым ліку і ў царкоўных структурах.

Абураны бесцырымонным учынкам манарха, яго палітычным авантурызмам, Л. Сапега ўльтыматыўна заявіў, што ён ніколі не дасць згоды на прысутнасць Мацяеўскага на віленскай кафедры, і катэгарычна адмовіўся замацоўваць гаспадарскай пячаткай Княства рашэнні біскупа-паляка.

Пачаўся працяглы канфлікт Л. Сапегі з Жыгімонтам III. Скончыўся ён толькі праз дзесяць гадоў: у няпростай барацьбе з вялікім князем канцлер перамог, 26 красавіка 1600 года на віленскую каталіцкую кафедру заступіў беларус Бенедыкт Война*.

Нязгода з воляй манарха, а тым больш адкрыты пратэст супроць яго — гэта быў на той час адказны і надзвычай рызыкаўны крок. Кожны, нават вельмі магутны, феадал, выступаючы насуперак вялікаму князю, асабліва такому ўладалюбіваму, як Жыгімонт III, ставіў на карту ўсё — сваю палітычную кар’еру, становішча ў грамадстве, матэрыяльны дабрабыт. Вядома, Л. Сапега не быў аскетам і зусім не жадаў без дай рацы развітвацца са сваімі прывілеямі. І ўсё ж, не зважаючы на небяспеку, ён можна прыняў выклік манарха. Значыць, можна меркаваць, лёс беларускага народа, захаванне яго самабытнай культуры, традыцыяў і выкананне гаспадарскіх законаў ён ставіў вышэй за ўласны дабрабыт і нават будучае свайго роду.

Канфлікт паміж Жыгімонтам III і Л. Сапегам праз віленскае біскупства цікавы яшчэ адной акалічнасцю. Якраз яна, як, можа, нішто іншае, дазваляе зразумець усю веліч асобы канцлера. З біяграфічных дакументаў Сапегі вядома, што ён у 1586 годзе прыняў каталіцкую веру** і, здавалася б, згодна з логікай тых часоў, мусіў бы абараняць гонар сваёй канфесіі, спрыяць яе ўмацаванню. Аднак, як гэта ні дзіўна нават сёння, канцлер паставіў на першае месца не канфесійныя, а палітычныя інтарэсы свайго гаспадарства. Сімвалічныя словы Л. Сапегі,

* Лаппо И. Люблинская уния и третий Литовский Статут // Журнал Министерства народного просвещения (Пг.). 1917. Май. С. 107—150.

** Tyszkowski K. Przejście Lwa Sapiehy na katolicyzm w 1586 r. // Reformacja w Polsce. Warszawa, 1922. N 7. S. 198—203.

выказаныя ім у лісце да К. М. Радзівіла: «Я ката-лік і з ласкі Божай каталіком хачу памерці, але спакой Айчыны сваёй да скону дзён сцерагчы буду» *.

Выбар, зроблены Сапегам,— унікальны выпадак у гісторыі сярэднявечных дзяржаваў і чыннасці тагачасных еўрапейскіх палітыкаў. Пазіцыя канцлера — гэта патрыятызм найвышэйшага ўзроўню, красамоўнае сведчанне яго адданасці беларускай ідэі, пацверджанне таго, што Л. Сапега ніколі, ні пры якіх умовах не гандляваў Бацькаўшчынай, у чым, на жаль, яго (як і іншых беларускіх магнатаў) беспадстаўна абвінавачвалі дый цяпер яшчэ абвінавачваюць асобныя гісторыкі.

Як сведчаць архіўныя крыніцы канца XVI — пачатку XVII стагоддзя, Жыгімонт III Ваза, сутыкнуўшыся з сапраўды жалезнай воляй вялікага канцлера, пацярпеў фіяска і мусіў нарэшце скарыцца: пры развязанні нават дробязных пытанняў на тэрыторыі Вялікага Княства ён, хоць і без асаблівых сімпатыяў да прынцыповага Л. Сапегі, павінны быў лічыцца з ягонай думкай, адсылаючы яму ўсе паперы і граматы для папярэдняга ўзгаднення. Ніводны каралеўскі дакумент з гэтага часу без канцлерскага подпісу і пячаткі Вялікага Княства не меў сілы на землях гаспадарства.

З прычыны напружаных стасункаў з Жыгімонтам Л. Сапега свой матэрыяльны дабрабыт паляпшаў, карыстаючыся нярэдка паслугамі каралеўскай цёткі — Ганны з Ягайлавічаў. Канцлер дасылаў ёй падарункі, а яна, са свайго боку, хадайнічала перад пляменнікам, дапамагаючы Сапегу атрымаць новыя землі і прывілеі.

Да цяперашняга часу захаваліся два лісты Ганны да Л. Сапегі (за 20 кастрычніка і 29 снежня 1589 года), якія якраз і даюць уяўленне аб характары ўзаемадачынненняў між імі.

Аднак калі прыватныя праблемы Сапегу ўдавалася вырашаць абыходнымі шляхамі і, як бачна, даволі трывіяльна, то абарона агульнагаспадарскіх інтарэсаў Княства вымагала ад яго смелых дзеянняў, волі і асабістае мужнасці.

* *Archiwum domu Sapiehow. Lwów, 1892. T. 1. S. 70.*

Небяспека страты Княствам незалежнасці дзеля безупынных прэтэнзіяў польскіх паноў на яго землі фактычна ніколі не знікала — ні на працягу канцлерства Л. Сапегі (нат пасля таго, як ён знайшоў «агульную мову» з Жыгімонтам), ні пазней. Гісторыя захавала звесткі пра шматлікія сутычкі канцлера з польскімі панамі. Пра некаторыя з іх варта сказаць колькі слоў.

Увесну 1590 года, калі пільна спатрэбіліся сродкі на ўтрыманне ўзмоцненага войска на паўднёвых рубяжах, палякі настойвалі на пазачарговым паборах менавіта з беларускіх земляў, самі нічога не жадаючы даваць. Л. Сапега папсаваў сабе шмат крыві і нерваў, пакуль адвёў гэтую ліхасць ад Княства, якая, здаецца, пагражала гаспадарству поўным спусташэннем. Але ці надоўга? Як сведчылі наступныя падзеі — зусім не.

Ужо ў траўні таго ж года канцлеру зноўку давалося ваяваць з польскімі сенатарамі. Пад час Варшаўскага Генеральнага Вальнага Сойму пры падзеле «гаспод» (жалавання) яны лезлі са скуры, каб ашукаць паноў-раду Вялікага Княства і праз свае махлярствы крывадушна абабраць іх, захапіўшы для сябе з агульнае рэчпаспалітай скарбонкі лепшыя кавалкі. Толькі прыезд у Варшаву Крыштафа Радзівіла Перуна ды яго аўтарытэт дапамаглі Л. Сапегу на той момант спыніць непрыхаванае круцельства ляхаў.

Як бачна, зусім не выпадкова польскія паны на працягу ўсяе дзейнасці Л. Сапегі люта ненавідзелі яго. Наадварот, у вачах беларускае шляхты аўтарытэт канцлера як палітыка і змагаара за вялікакняскія інтарэсы ўзрастаў з кожным годам.

Папулярнасці Л. Сапегі сярод насельнікаў Вялікага Княства не мог не заўважыць і Жыгімонт III, у планы якога на пачатку 90-х гадоў XVI стагоддзя ўваходзіла ўмацаванне сувязяў Рэчы Паспалітай з Аўстрыяй. Польскія магнаты на чале з каронным канцлерам Янам Замойскім, не жадаючы бачыць пры двары іншаземцаў, не падтрымалі намераў караля ды вялікага князя і выступілі насуперак яго жаніцьбе з Ганнай Габсбургскай.

Жыгімонту III нічога не заставалася рабіць як звярнуцца па дапамогу да Л. Сапегі і шукаць су-

дзеяння паноў-рады Вялікага Княства. 31 ліпеня 1590 года манарх піша чарговы прымірэнчы ліст да канцлера, просячы ўхваліць ягоны выбар і дазволіць пабрацца са старэйшай дачкой эрцгерцага Карла*.

Л. Сапега, імкнучыся ўзмацніць свае пазіцыі пры двары, пачаў актыўна спрыяць Жыгімонту, здаецца, пазычыўшы яму нават грошы на вяселле, якое, хоць і значна пазней, чым меркавалася, было спраўлена (30 траўня 1593 года). А калі на Вальным Сойме паўстала пытанне пра выдзяленне для жонкі Жыгімонта Вазы земляў і маёнткаў, супроць чаго зноў пратэставалі палякі, Л. Сапега ды іншыя беларускія сенатары насуперак ім ізноў падтрымалі караля і вялікага князя. У выніку Ганна Габсбургская здабыла некалькі маёнткаў на тэрыторыі Польшчы.

Пасля гэтых падзеяў асабістыя адносіны Л. Сапегі з манархам нібыта крыху пацяплелі, хоць і не сталі да канца шчырымі.

Вясной 1591 года ў дом Л. Сапегі прыйшла бяда. 14 сакавіка памерла яго жонка Дарота Фірліёўна, пакінуўшы двухгадовага сына Янку і зусім асірацелую дачку ад першага мужа Барбару. У тэстаменце, напісаным за дзевяць дзён да смерці, канцлярына завяшчала сваю маёмасць дачцы і сыну. Мужу яна адпісала 30 тысяч залатых.

Тэстамент Дароты Фірліёўны не зусім звычайны. Гэта не толькі юрыдычны дакумент, а ў нейкай меры і літаратурны помнік, духоўны заповіт клапацівай жонкі і маці, перапоўнены пачуццямі і неймаверным смуткам. Вось толькі некалькі радкоў з яго: «Божачка мой, зрабі так, каб дачушка мая Бася не асірацела пасля мяне зусім. Каб выхоўвалі яе пачціва да паўналецця ці да таго часу, пакуль не знойдзецца ёй сябар. Прашу ваяводзіну віленскую, маю міласцівую пані і сястру <Кацярыну Танчынскую>, якая заўсёды да мяне была ласкаваю, каб яе міласць тую ж ласку на дзетак маіх звярнула, асабліва на дачушку маю Басю...»

* Kognowicki K. *Życia Sapiechów y listy od Monarchów, książąt y roznych panujących do tychże pisane. Wilna, 1790. T. 1. S. 224—230.*

Пахаваў Л. Сапега Дароту Фірліёўну ў Вільні ў касцёле св. Міхаіла, які ён пабудаваў за два гады перад тым на свае сродкі.

Смерць жонкі, самага блізкага чалавека, падкасіла канцлера. «Цяжкое гора і нязносная бяда цяпер у мяне,— пісаў ён да Кацярыны Танчынскай. — Жонка мая а шостай гадзіне начы з чацвера на пятніцу аддала сваю душу ў рукі Спадара Бога, разлучылася з гэтым светам і са мною, пакінуўшы асірацелых дзетак і мяне ў вялікай роспачы...»

Але ішоў час. Цяжкі боль страты каханай жонкі пакрысе адпускаў. Плойма дзяржаўных справаў, што чакалі неадкладнага вырашэння, прымушалі забывацца на ўласнае гора.

Змітра Халецкі, вялікакняскі падскарбі, ужо неаднаразова звяртаўся да Л. Сапегі з просьбаю пачаць наводзіць парадак у фінансах; трэба было вяртаць у каралеўскую скарбонку грошы, узятыя некалі мяшчанами Магілёва, на пільнай выплаце якіх цяпер настойваў сам Жыгімонт III.

Апрача праблемаў з фінансамі, у Вялікім Княстве наспяваў канфлікт на рэлігійнай глебе: пратэстанты патрабавалі ад уладаў гаспадарства выканання Акта Канфедэрацыі 1573 года, што абараняў іх канфесійныя правы, пагражаючы ў адваротным выпадку грамадскім непадпарадкаваннем і вайною. Каб сцішыць пратэстантаў, Л. Сапега робіць неадкладныя захады для развязання канкрэтных пытанняў, што іх хвалявалі, а 13 снежня 1591 года накіроўвае ім на радомскі з'езд ліст (апроч Сапегі яго падпісалі Крыштаф Зяновіч, берасцейскі ваявода, Альбрэхт Радзівіл, маршалак Княства, ды Гаўрыла Война, падканцлер), просячы супакоіцца, не распальваць узаемнай нянавісці ды не парушаць спакою ў Княстве. Канцлер абяцаў пратэстантам абараніць усе іх «правы і вально́сці», што з нейкіх прычынаў дагэтуль парушаліся. Аднак зусім пазбегнуць беспарадкаў у гаспадарстве не ўдалося. Выступленні пратэстантаў прайшлі па ўсёй Рэчы Паспалітай.

Небяспека ўнутраных канфліктаў павялічвалася дзеля адсутнасці Жыгімонта III, які пасля смерці ў лістападзе 1592 года бацькі, шведскага караля Іаана, з дазволу Сойма (травень 1593 года) ад'ехаў

у Швецыю, дзе пачаў дамагацца дзедзічнага трона (шведская карона была спадчынная і на той час больш ганаровая).

Жыгімонт III запрасіў з сабою і канцлера, але ён, спаслаўшыся на хваробу, адмовіўся. Трывожныя часы і безліч гаспадарскіх справаў аніяк не спрыялі таму, каб выправіцца ў параўнальна бесклапотнае падарожжа сярод знатнай каралеўскай світы. Пераадольваючы неймаверныя цяжкасці, Л. Сапега ў гэтым часе шмат сілаў аддае ўрэгуляванню канфліктаў паміж шляхтай, бесперапынна вядзе перамовы з пратэстантамі, сустракаецца з лідэрам беларускіх евангелікаў—Андрэем Валянам, забяспечвае ахову паўднёвых рубяжоў, распачынае ўпарадкаванне галоўнага архіва Княства, развязае надзвычай істотнае пытанне аб удзеле Вялікага Княства ў антытурэцкай кааліцыі хрысціянскіх дзяржаваў (паміж Портай і Рэччу Паспалітай існаваў тады мірны дагавор), якая стваралася ў сярэдзіне 90-х гадоў XVI стагоддзя пад эгідаю папы рымскага Клімента VIII.

Праз нейкі час са Швецыі прыйшло паведамленне пра адклад каранацыі на пазнейшы час, на сярэдзіну студзеня 1594 года. Прычынай было адмоўнае стаўленне тамтэйшага дваранства да караля-каталіка. Але не гэта насцярожыла Л. Сапегу. На шведскую карону нечакана прад'явіў прэтэнзіі Карл, дзядзька Жыгімонта Вазы. Узнікла рэальная пагроза вайны Рэчы Паспалітай са Швецыяй, што стварала вялікую небяспеку для Княства, бо тут у 1594 годзе пачалася шырокая хваля выступленняў сялянскай беднаты.

Найбольшыя клопаты канцлеру прынеслі казацкія атрады Лабады і Налівайкі, што бязлітасна рабавалі маёнткі беларускае і ўкраінскае шляхты, дашчэнту выпальвалі вёскі, руйнавалі гарады, не шкадуючы, секлі малых і старых, няславлілі жанок і дзяўчат.

Аб варварскай жорсткасці «налівайкаўцаў», якія справілі свой дзікі сабаш у Магілёве, аўтар старажытнай Баркулабаўскай хронікі пісаў так: «Спалілі слаўнае места Магілёў, места пабожнае, дамы, крамы, астрог. Усяго знішчылі блізу 500 дамоў і 400 крамаў з вялікімі багаццямі... Мяшчанаў,

баяраў і вельмі пачцівых людзей, так мужоў, як і жанок, і малых дзетак пабілі, пасеклі, апаганілі. Апрача таго, з крамаў і дамоў забралі безліч скарбу» *.

Л. Сапега і К. Радзівіл арганізавалі супраціў казацкім аддзелам. На чале з Мікалаем Буйвідам ды славытым крычаўскім старастам Багданам Саламярэцкім беларускія жаўнеры квітам паквіталіся з «бунтаўнікамі» на Буйніцкім полі, што пад Магілёвам, дзе тыя ўчынілі свае нялюдскія справы. Галоўны злачынец — Севярын Налівайка — быў пазней злоўлены і пакараны.

Л. Сапега і надалей заўсёды заставаўся прыхільнікам моцнай прававой дзяржавы. Пра гэта яскрава сведчыць, напрыклад, тое, што ён, прамаўляючы на Варшаўскім Сойме 1597 года, асудзіў шляхецкі рокаш, які ўзначальвалі Януш Радзівіл ды Мікалай Забжыдоўскі **. У сваёй прамове канцлер, у прыватнасці, падкрэсліваў, што ні закон, ні гісторыя не даюць нікому падстаў дамагацца нечага ад уладаў з дапамогаю сілы. Л. Сапега таксама ўчыніў жорсткую расправу над завадатарамі паўстання гараджан у Магілёве (1606—1610 гады) ***, старастам якога ён з'яўляўся.

Да парушальнікаў закону, кім бы яны ні былі, канцлер Вялікага Княства ніколі не меў літасці ды спагады.

* Полное собрание русских летописей. М., 1973. Т. 32. С. 182—183.

** Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Киев, 1883. Т. 1. Приложение. С. 47.

*** Документы паўстання часткова надрукаваныя ў кнізе «Беларускі архіў» (Мн., 1927. Т. 1. С. 79—92).

СУПРОЦЬ ДУХОЎНАГА РАБСТВА

*Кангламерат канфесіяў * Ля вытокаў вуніяцкай
царквы * Крызіс праваслаўя * Ініцыятары і здзя-
сняльнікі * Стратэгічны разлік канцлера * Палемі-
ка з князем К. Астрожскім * Забойства Язафата
Кунцэвіча*

Апынуўшыся на вяршыні ўлады, Л. Сапега шмат у чым вызначаў характар дзяржаўнае палітыкі ў дачыненні да царквы і рэлігійна-духоўнага жыцця насельнікаў Княства. Ад яго залежала дасягненне згоды між рознымі канфесіямі *, што на той час было зусім не лёгкай справай, бо на Беларусі ў XVI стагоддзі, як ні ў воднай іншай еўрапейскай краіне, адначасна існавалі каталіцкая, праваслаўная, пратэстанцкая, мусульманская ды юдзейская царквы, а таксама розныя евангелічныя суполкі і секты. Кожная з іх мела свае гістарычныя карані і адметную арыентацыю на пэўны тып культуры і філасофіі. Дасягнуць царкоўнае талеранцыі пры такім кангламерате рэлігійных плыняў можна было толькі праз нейкую звышдыпламатыю ды высокую ступень дасканаласці заканадаўства ў рэгуляванні дзейнасці царкваў.

Пад час канцлерства Л. Сапегі, у 90-я гады XVI стагоддзя, на Беларусі, да ўсяго іншага, на практыцы пачала здзяйсняцца ідэя вуніі між праваслаўнаю і каталіцкаю царквамі, у выніку чаго адбылося не зліццё двух блізкіх хрысціянскіх плыняў у адну, а ўзнік новы рэлігійны кірунак, што яшчэ больш ускладніла палітычнае становішча ў гаспадарстве.

Думку пра царкоўнае пагадненне ў Вялікім Княстве ўпершыню выказаў рэктар львоўскай шко-

* Ад лац. *cōfessio* — веравызнанне.

лы Бенедыкт Гербест у творы «Прыстойны хрысціянскі адказ» (1567 год). Роўна праз дзесяць гадоў яе яшчэ больш выразна паўтарыў Пётра Скарга ў сваім праграмным трактаце «Пра адзінства царквы Божай пад адзіным пастырам». Аднак першыя практычныя крокі па падрыхтоўцы вуніі зрабілі, як гэта ні парадаксальна, беларускія ды ўкраінскія праваслаўныя епіскапы — Гедэон Балабан, Дзяніс Збіруйскі, Апанас Пельчыцкі ды Кірыла Тэрлецкі, якія ўвесну 1590 года, патаемна сустрэўшыся ў Белзе, абмеркавалі канкрэтныя пытанні яе ажыццяўлення. Больш як пяць гадоў пасля гэтай сустрэчы яны рыхтаваліся да адказнага кроку: гуртавалі сілы, інтэнсіўна перапісваліся з каралём, папам рымскім ды ўплывовымі магнатамі Княства, шукаючы іх падтрымкі.

Што ж падштурхнула праваслаўных іерархаў Вялікага Княства да пошуку шляхоў паяднання з каталіцкаю царквою і чаго яны дамагаліся?

Як сведчаць тагачасныя гістарычныя крыніцы, яны такім шляхам імкнуліся захаваць свае правы і ранейшы ўплыў на духоўнае жыццё Вялікага Княства перад наступам моцнага рэфармацыйнага руху, які ўсё больш адцяняў праваслаўную царкву. У сваёй барацьбе з рэфармацыяй яны не маглі абaperціся на грэцкіх патрыярхаў, бо тыя самі з падзеннем Канстанцінопаля* трапілі ў залежнасць ад турэцкіх султанаў. Звяртацца па дапамогу ў Маскву, як тое прапаноўваў Канстанцін Астрожскі**, ніхто з іх не рызыкнуў. Больш чакаць дапамогі не было адкуль. Праваслаўная царква Вялікага Княства апынулася траха не на мяжы знікнення.

Каб узмацніць сваю ўладу, праваслаўныя іерархі наважыліся адмовіцца ад падпарадкавання Канстанцінопалю, прызнаўшы першынства папы рымскага. Прычыны вуніі яны вельмі пэўна выкла-

* Канстанцінопаль (цяпер Стамбул) — сталіца Візантыйскай імперыі да XV стагоддзя. У 1453 годзе быў заваяваны туркамі.

** Астрожскі Канстанцін (1527—1608) — палітычны і культурны дзеяч, сын вялікага гетмана К. Астрожскага (1463—1533). З 1559 года кіеўскі ваявода, валодаў землямі на Валыні, Кіеўшчыне, Падоллі. Праціўнік вуніі і ініцыятар канфедэрацыі пратэстантаў і праваслаўных 1599 года.

лі ў праграмным дакуменце — Грамаце за 2 снежня 1594 года, дзе, у прыватнасці, гаварылася: «А найболей таму, што ў цяперашнія няшчасныя часы сярод людзей намножылася нямала размаітых ерасяў. Шмат хто, адступаючы ад хрысціянскай праваслаўнай веры, бяжыць ад нашага закону і Божай царквы, выракаецца сапраўднае хвалы Бога адзінага ў Тройцы» *.

Папа рымскі Клімент VIII вітаў выступленне праваслаўнае царквы Вялікага Княства супроць агульнага ворага — рэфармацыйнага руху і з радасцю ўспрыняў іх жаданне прызнаць яго ўладу.

Кароль Жыгімонт III, адданы каталік, таксама падтрымаў ідэю вуніі і паабяцаў яе ініцыятарам усялякую дапамогу, гарантуючы ў будучым дапамагчы ім заняць сенатарскія крэслы.

Як жа паставіліся ўлады Вялікага Княства, і ў прыватнасці канцлер Л. Сапега, да рашэння праваслаўных іерархаў? З гістарычных дакументаў вядома, што Л. Сапегу інфармавалі аб падрыхтоўцы да вуніі ды яе мэтах, і ён гэта ўспрыняў прыхільна.

Чаму ж канцлер падтрымаў ідэю стварэння вуніяцкай царквы? Найперш, ён разлічваў такім чынам спыніць бесперапынныя канфлікты паміж праваслаўнымі ды каталікамі. Але не гэта галоўнае.

Блізу 1594 года адбылося істотнае ўдакладненне мэтаў і сутнасці дзейнасці прыхільнікаў вуніі. Побач з барацьбой супроць рэфармацыйнага руху многія беларускія свецкія ды царкоўныя дзеячы, як, напрыклад, Іпат Пацей, пачалі звязваць з вуніяй стварэнне нацыянальнай царквы беларусаў. Менавіта з гэтага моманту пачынаецца новы этап рэалізацыі вуніяцкай ідэі, чаго не бачылі ці, напэўна, тэндэнцыйна не жадалі бачыць пазнейшыя даследчыкі гісторыі вуніяцкай царквы. Але якраз гэта вельмі хутка заўважыў канцлер Вялікага Княства. Прынамсі з 1595 года ён пачынае надзвычай актыўнымі дзеяннямі спрыяць ажыццяўленню вуніяцкай ідэі.

І яшчэ адна прычына вымушала канцлера ды

* *Акты, относящиеся к истории Западной России. СПб., 1851. Т. 4. С. 77.*

іншых прыхільнікаў вуніі спяшацца. У 1589 годзе было заснаванае маскоўскае патрыяршства, якое неўзабаве абвясціла сваёй мэтай аб'яднанне пад уладаю Масквы ўсіх праваслаўных, у тым ліку і беларусаў, згодна з канцэпцыяй: «Москва — третий Рим, а четвертому не бывать». Л. Сапега выдатна разумеў, да чаго на практыцы прывядуць гэтыя дэкларацыі маскоўскіх патрыярхаў. А яны сведчылі якраз пра тое, што даўнія прэтэнзіі Масквы на землі Беларусі набываюць абрысы палітычнай праграмы. Усё праваслаўнае абвешчалося маскоўскім, а землі Беларусі з гэтага моманту станавіліся нібыта «искони русскими». (У XIX стагоддзі адпаведна з той жа логікай яны атрымалі статус «западно-русского края».)

Менавіта ў такіх умовах Л. Сапега, імкнучыся як заўсёды засцерагчы інтарэсы Вялікага Княства, захаваць рэлігійна-культурную незалежнасць гаспадарства, абараніць беларускі народ ад экспансіі ўсходніх ды заходніх суседзяў, зрабіў стаўку на вунію. Гэтая царква, прызнаючы першыства папы рымскага, пазбаўлялася такім чынам ад дамаганняў маскоўскіх патрыярхаў, а захаваўшы ўсходнія абрады (шмат якія, дарэчы, істотна адрозніваліся ад існоўных у Маскоўскай Русі *), не злівалася з каталіцкаю царквою, застаючыся дастаткова моцнай і, галоўнае, незалежнай, наколькі гэта тады было магчыма. Такі быў стратэгічны разлік Л. Сапегі і яго аднадумцаў у пытаннях царкоўна-рэлігійнага ўладкавання Вялікага Княства. Стварэнне адметнай, нацыянальнай царквы беларусаў стала для канцлера галоўнай мэтай усяе чыннасці да канца жыцця. І ён, як паказалі далейшыя падзеі, ажыццявіў задуманае.

Што ж канкрэтна зрабіў Л. Сапега дзеля правядзення ў жыццё сваёй мэты?

Да цяперашняга часу захавалася палемічнае

* Тых, хто зацікавіцца адрозненнямі ў абрадах праваслаўных царкваў XVI ст. Вялікага Княства і Маскоўскай Русі, адсылаю да спецыяльнага даследавання: Архангельский А. С. *Борьба с католичеством и западно-русская литература конца XVI — первой половины XVII в.* // Чтения в Обществе истории и древностей российских при императорском Московском университете. М., 1888. С. 78—82.

выступленне канцлера (10 верасня 1595 года) супроць князя К. Астрожскага, які ў сваім «Акружным Пасланні» * заклікаў праваслаўны люд Княства распачаць вайну з каталікамі ды «мясцовымі здраднікамі», што рыхтуюцца да вуніі з імі. Заклік К. Астрожскага — яднацца ў барацьбе з іншаверцамі — на справе азначаў пачатак грамадзянскай вайны на рэлігійнай глебе.

Л. Сапега як прыхільнік талеранцыі і праціўнік развязання ўнутрыдзяржаўных праблемаў з дапамогаю зброі не пакінуў незаўважаным «Акружное Пасланне», роўнае па сваёй антыпапскай скіраванасці і з'едлівасці, бадай, толькі пратэстанцкім трактатам. Здзівілі канцлера і выпадкі аўтара «Акружнага Паслання» ў адрас Жыгімонта III, якому К. Астрожскі пагражаў вайною, калі той не адмовіцца ад падтрымкі вуніі.

Імкнучыся спыніць новы канфлікт між канфесіямі, Л. Сапега накіраваў К. Астрожскаму пісьмовы «Адказ» на яго «Акружное Пасланне», папярэджаючы праваслаўнага князя пра небяспеку, якая чакае яго асабіста і ўсё Княства ў выпадку, калі зброя зробіцца апошнім аргументам у рэлігійнай палеміцы.

У сваім лісце канцлер нагадваў К. Астрожскаму аб талеранцыі, што спрадвечу існавала ў Княстве і ахоўвалася дзяржаваю, ды патрабаваў ад яго павагі да законна абранага ўсім рыцарствам караля і вялікага князя. «Стаўленне да царкоўнага паяднання, — пісаў Сапега Астрожскаму, — гэта твая ўласная справа. Але як можна лаяць папу, называць яго антыхрыстам і непрыяцелем Сына Божага, абражаць усіх каталікоў і святую саборную веру, пагражаць каралю замахам на ягонае жыццё і страціць каралеўства, прыраўноўваць яго да ерэтыкоў і ачарніцеляў вялічнасці Божай «пратэстантаў» ды падбухторваць іх супроць каталікоў! А паколькі кароль — каталік, то палохаеш і яго, пагражаеш выставіць супроць яго 20 тысяч жаўнераў... Усяго гэтага, мой міласцівы спадару, не трэба было чыніць. А я сам, хоць і зычлівы слуга і крэўны вашае

* *Акты, относящиеся к истории Западной России. СПб., 1851. Т. 4. С. 99—104.*

княскае міласці, але таго ўхваліць не магу і сардэчна перажываю, што гэта ад вас зыходзіць».

Л. Сапега прасіў Астрожскага спыніць незаконнае распаўсюджанне ў Вялікім Княстве розных грамат, тэкст якіх не ўзгадняўся з Жыгімонтам III і не замацоўваўся канцлерскай пячаткаю, ды пакінуць нарэшце ў спакоі аднаго з прыхільнікаў вуніі — уладзімірскага і луцкага епіскапа Іпата Пацея, перастаць пагражаць яму фізічнай расправай. «Дзеля Бога, прашу, раю і папярэджваю, — падкрэсліваў канцлер, — каб ваша міласць пакінуў яго <І. Пацея> ў супакоі. Бо кароль — вярхоўны гаспадар і абаронца ўсіх духоўных асобаў як рымскае, так і грэцкае рэлігіі — не дапусціць, каб хто каму чыніў зло. За гэта кожны злачынец атрымае па заслугах. Ягомасць кароль хоча і будзе ўсіх усялякімі сродкамі ад любога гвалту, крыўды і ўціскаў бараніць».

Спасылаючыся на свой горкі досвед узаемадачыненняў з Жыгімонтам III, канцлер раіў Астрожскаму не канфліктаваць з манархам. «Хоць мяне і самога нярэдка заносіць, — пісаў ён яму па-сяброўску — але зараз не той час».

Л. Сапега меў рацыю: у любую хвіліну непарадкі ды рэлігійныя спрэчкі ў Вялікім Княстве маглі перарасці ў поўную анархію і хаос. Мусіць, парады канцлера, яго рашучыя крокі ды тэрміновыя перамовы з беларускай ды ўкраінскай шляхтай спынілі Астрожскага ад скрайніх учынкаў, выратавалі на той момант Беларусь ад амаль што немінучай братазабойчай вайны на рэлігійнай глебе, вынікі якой былі б непрадказальныя.

Як і разлічваў Л. Сапега, прыхільнікі вуніі, на якую ўрэшце пасля доўгіх пярэчанняў ды ваганняў згадзіўся і мітрапаліт М. Рагоза, дамагліся ад папы рымскага і караля права на захаванне адметнага грэцка-візантыйскага набажэнства і цэрымоніяў, зберажэння ўсіх іх ранейшых зямельных уладанняў, манастыроў і бажніцаў, карыстання ў рэлігійнай практыцы старым юліянскім календаром, ліквідацыі юрыдычнай моцы патрыяршых рашэнняў, незалежных выбараў сваіх мітрапалітаў, роўнасці правоў з каталіцкімі біскупамі, нарэшце, удзелу ў палітычным кіраванні Рэччу Паспалітай.

На гэтакіх умовах на Берасцейскім царкоўным саборы, што праходзіў 6—8 кастрычніка 1596 года, была падпісаная Грамата аб прызнанні першынства рымскага папы і фактычным утварэнні на тэрыторыі Вялікага Княства новай царквы — вуніяцкай. Значная частка праваслаўных, што сабраліся тут жа ў Берасці на свой сабор, які праходзіў пад кіраўніцтвам патрыяршага экзарха Нічыпара, адвергла вунію і адмежавалася ад новай царкоўна-рэлігійнай плыні.

Л. Сапега асабіста прысутнічаў на Берасцейскім саборы ў якасці каралеўскага камісара і, як сведчаць сучаснікі, выступіў з палымянай прамовай у абарону вуніі.

Аднак з падпісаннем вуніі становішча яшчэ больш ускладнілася. Прадухіліць барацьбу канфесіяў пасля 1596 года нават Л. Сапегу, з ягоным талентам дыпламата і палітыка, было нялёгка. Сярод праваслаўных, што не прынялі вуніі, апынуліся таленавітыя беларускія пісьменнікі — Сцяпан і Лаўрэн Зізаніі, Язэп Бабрыковіч, Лявон Карповіч, Мялет Сматрыцкі *, Сільвестр Косаў ды іншыя, якія распачалі вострую літаратурна-багаслоўскую палеміку са сваімі ідэйнымі праціўнікамі.

Амаль ніводны з беларускіх Соймаў пасля падпісання Берасцейскай вуніі і аж да 1632 года не праходзіў без спрэчак паміж праваслаўнымі і вуніятамі. Між імі бесперапынна цягнуліся судовыя працэсы. Ува ўсіх гэтых канфліктах Л. Сапега заўсёды стаяў на баку вуніятаў.

Абаронцамі праваслаўя абвясцілі сябе і запарожскія казакі, яны цяпер апраўдвалі свае крывава-выя пагромы і ўсе нябачаныя злачынствы змаганнем за «веру бацькоў».

Не зважаючы на складаныя палітычныя ўмовы, нястрыманы ціск з боку праваслаўных колаў, канцлер працягваў барацьбу за ўмацаванне новай царквы, на якую ён ускладаў вялікія надзеі ў захаванні самастойнай беларускай дзяржавы ды адметнай беларускай культуры.

* *Мялет Сматрыцкі пазней памяняў свае погляды і блізу 1627 года прыняў вуніяцтва.*

На Варшаўскім Генеральным Вальным Сойме 1597 года (праходзіў з 10 лютага да 25 сакавіка) Л. Сапега на патрабаванне многіх дэпутатаў, што жадалі ведаць «праўду» аб Берасцейскім саборы, выступіў са своеасаблівай справаздачай, дзе падкрэсліў поўную незалежнасць духоўных асобаў пад час прыняцця імі свайго рашэння. Паводле слоў канцлера, прадстаўнікі ўлады (акрамя яго на Берасцейскім саборы прысутнічалі земскі падскарбі Змітра Халецкі ды троцкі ваявода Радзівіл Сіротка) толькі забяспечвалі парадак у часе сабора і нікому аніякага прымусу не чынілі, як пра тое распаўсюджвалі чуткі праціўнікі вуніі.

Аднак Л. Сапега, на жаль, не пазбегнуў ужывання жорсткіх сродкаў. Скарыстоўваючы ўсю моц дзяржаўнай улады, канцлер пачынаючы з 1597 года змагаецца з Берасцейскім і Віленскім праваслаўнымі брацтвамі ды манахамі Кіева-Пячэрскага манастыра, што не прынялі вуніі. Вельмі пацярпелі ад яго віленскія праваслаўныя мяшчане Рыгор Ждановіч, Кароль Лазаровіч ды Іван Парошка, запоздзаныя ў патаемных зносінах з маскоўскай праваслаўнай царквою.

Па дапамогу да Л. Сапегі шматкроць звяртаўся І. Пацей (пасля смерці ў 1599 годзе М. Рагозы ён стаў мітрапалітам) і кожны раз атрымліваў яе. Так, напрыклад, здарылася пры разглядзе шырокавядомай справы дзяка віленскай брацкай царквы — Антона Грэковіча, абвінавачанага ў злачынным сувязі з манашкай Кацярынай Лычанкай. Трыбунал Вялікага Княства вынес прысуд: пакараць падсуднага смерцю, з чым катэгарычна не пагадзіўся І. Пацей, лічачы, што вінаватасць духоўнае асобы можа вызначыць толькі ягоны мітрапалітаў суд. Л. Сапега падтрымаў І. Пакця, і 12 жніўня 1605 года на патрабаванне канцлера каралеўскі задворны суд скасаваў прысуд Трыбунала. І. Пацей сваім судом апраўдаў Грэковіча, а святароў віленскага брацтва Язэпа Яцковіча ды Івана Семяновіча пакараў «за паклёп».

У 20-я гады XVII стагоддзя, пасля ўзнаўлення праваслаўнай мітраполіі Вялікага Княства, Л. Сапегу давялося змяніць тактыку сваіх дзеянняў у рэлігійных праблемах, што выявілася ўжо пад час

канфліктаў Язафата Кунцэвіча * з праваслаўнымі Магілёва, Полацка ды Віцебска.

Змаганне полацкага і магілёўскага архіепіскапа Язафата Кунцэвіча з мяшчанамі Магілёва пачалося з 19 кастрычніка 1618 года, калі яны не пусцілі ўладыку ў горад. За непакорнасць рашэннем рэляцыйнага суда, якое падпісаў Л. Сапега 22 сакавіка 1619 года, на Магілёў ускладаўся велізарны грашовы штраф. Усе праваслаўныя бажніцы разам з маёмасцю на загад канцлера перадаваліся пад уладу Кунцэвіча. У выпадку невыканання ягонага распараджэння Л. Сапега прыгразіў магілёўцам новым штрафам на 20 тысяч залатых.

Але праваслаўныя насельнікі Магілёва не збіраліся выконваць аніякія загады. Яны разлічвалі ўзяць рэванш, ускладаючы надзеі на ўзноўленую праваслаўную мітраполію ды новага мітрапаліта Іова Барэцкага, хіратанізаванага 19 кастрычніка 1620 года. І сапраўды, І. Барэцкі, каб пазбавіць праваслаўны люд Магілёва ад дамаганняў Кунцэвіча, неадкладна прызначыў на полацкую, віцебскую і магілёўскую кафедру Мялета Смятрыцкага.

Аднак Я. Кунцэвіч, карыстаючыся падтрымкай Л. Сапегі і ўсяго базылянскага ордэна, утворанага на Беларусі ў 1617 годзе, зусім не думаў саступаць і праз нейкі час гвалтам пазачыняў праваслаўныя бажніцы на тэрыторыі ўсяе велізарнае епархіі. А першага лютага 1621 года ўжо Жыгімонт III, напэўна, пад уплывам Л. Сапегі, накіраваў грамату палацкаму магістрату, патрабуючы, каб праваслаўныя падпарадкоўваліся архіепіскапу Кунцэвічу і выконвалі толькі яго распараджэнні.

Праваслаўныя адказалі непакорнасцю і паклікалі на дапамогу запарожскіх казакаў. Зноўку паўстала небяспека рэлігійнае вайны, чаго канцлер не мог аніяк дапусціць. Таму ўжо 9 лютага таго года Л. Сапега ў пасланні да Я. Руцкага заклікаў усіх прыхільнікаў вуніі змяніць тактыку барацьбы і

* Кунцэвіч Язафат (1580—1623) — вуніяцкі царкоўны дзеяч і пісьменнік. Нарадзіўся ва Уладзіміры-Валынскім. Пасаду полацкага вуніяцкага архіепіскапа заняў 31 сакавіка 1618 года. Аўтар твораў «Катэхізіс», «Аб фальшаваннях славянскіх пісьмен», «Рэгулы» і шматлікіх казанняў.

ажыццяўляць надалей свае планы больш асцярожна*.

У лісце да Я. Кунцэвіча канцлер патрабаваў як мага хутчэй вярнуць праваслаўным Магілёва адабраныя бажніцы, каб неяк прытушыць канфлікт. Аднак упарты Кунцэвіч працягваў дзейнічаць у ранейшай манеры, не зважаючы на пагрозы магілёўцаў запрасіць на дапамогу яшчэ і маскоўскага цара.

Уяўляючы, якой бядой для Княства можа скончыцца супрацьстаянне Кунцэвіча з магілёўцамі, Л. Сапега 12 сакавіка 1622 года звярнуўся да архіепіскапа з вострым пасланнем, напісаным у палемічнай манеры, загадваючы яму неадкладна спыніць небяспечныя для гаспадарства ганенні на праваслаўных. «Вы,— пісаў раззлаваны канцлер,— кіруючыся не столькі міласцю да бліжніх, колькі славалюбствам ды прыватнай нянавісцю, насуперак святой волі і закону Рэчы Паспалітай распалілі тыя небяспечныя іскры, якія ўсім нам пагражаюць усёзнішчальным пажарам»**. На ранейшую прапанову Кунцэвіча ўчыніць фізічную расправу над праваслаўнымі ды выгнаць з Княства ўсіх, хто перашкаджае справе вуніі, канцлер адназначна адказаў: «Божа, барані нашу Айчыну ад такога жахлівага беззаконня!»

Асабістая непрыязнасць Л. Сапегі да Я. Кунцэвіча зусім не азначае, што канцлер змяніў сваё стаўленне да вуніяцкай царквы. Ён, як сведчыць змест усіх яго шматлікіх лістоў, клапаціўся найперш пра агульнагаспадарскія інтарэсы Вялікага Княства, імкнучыся па магчымасці вырашаць і рэлігійныя канфлікты мірным шляхам. Калі ж у лістападзе 1623 года віцебскія праваслаўныя жорстка закатавалі Кунцэвіча, Л. Сапега, узначаліўшы камісарскі суд, пакараў злачынцаў па ўсёй строгаści

* *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1867. Т. 2. С. 30—31. № 29.*

** *Вестник Юго-Западной и Западной России. Киев, 1869. Год 1-й. Т. 2. С. 67—68. Існуе думка, што «Ліст», надрукаваны ў «Вестнику», з'яўляецца падрабязнай. Гл.: Рупісевіч В. *So. Jazafat Archijar. Potacki (1623—1963). Chicago, 1963. В. 202—214.**

закону: двум бурмістрам і 18 мяшчанам адсеклі галовы, 74 чалавекі ўцяклі ад следства і суда, але іх таксама чакала сякера ката. Маёмасць забойцаў канфіскавалі. Горад быў пазбаўлены ўсіх прывілеяў*.

Толькі не дзеля таннай славы шчыраваў Л. Сапега. Вуніцкая царква, паводле ягонаў задумы, павінна была выратаваць беларускі народ ад духоўнага прыгнёту, стаць заслонам на шляху польскай ды маскоўскай экспансіі.

Слушнасьць меркаванняў канцлера пацвердзіла гісторыя. Пачынаючы з сярэдзіны XVII стагоддзя, калі яшчэ больш узмацніліся працэсы паланізацыі вялікакняскіх земляў, многія дзеячы беларускае культуры, што не прынялі вуніі, занялі, на жаль, прапольскія, а іншыя, такія, як Апанас Філіповіч, Ігнат Іяўлевіч, а пазней Сімяон Полацкі,—прамаскоўскія пазіцыі.

* Витебские губернские ведомости. Часть неофициальная. Витебск, 1858. № 50—52.

СТАСУНКІ З МАСКОВІЯЙ У «СМУТНЫЯ ЧАСЫ»

*Пасольства да Барыса Гадунова * Гістарычная за-
гадка Ілжэдзітрыя І * Адмысловы план канцле-
ра * Беларускае войска ў Маскве * Як авалодаць
Смаленскам? * Новы паход на Маскву * Дзяву-
лінскае замірэнне*

Прадчуванні Л. Сапегі спраўдзіліся. Нястрымнае жаданне Жыгімонта III Вазы набыць бацькаву карону спрычынілася да вайны са Швецыяй. Вялікае Княства чакала чарговае выпрабаванне.

Каб пазбавіць шведаў падтрымкі з боку Масковіі ды пазбегнуць адначаснай вайны з дзвюма дзяржавамі, улады Рэчы Паспалітай восенню 1600 года накіравалі да Барыса Гадунова пасольства з мэтай падпісаць «вечны мір». Адказную місію зноўку, як і ў 1584 годзе, узначаліў Л. Сапега, за плячыма якога цяпер быў багаты дыпламатычны досвед.

Надзелены Генеральным Вальным Соймам ды Жыгімонтам III надзвычайнымі паўнамоцтвамі, Л. Сапега 27 верасня 1600 года разам з Гальяшам Пельгрымоўскім, сакратаром Княства, Андрэем Варапаем, аршанскім земскім суддзёй, Янам Сапегам, віцебскім ваяводзічам, Станіславам Варшыцкім, варшаўскім кашталянам, ды панамі Мікалаем Францкевічам, Пётрам Дуніным, Янам Баруцкім і Янам Пасекам выехаў да Масквы.

Афіцыйнае прыймо Л. Сапегі Барысам Гадуновым і яго сынам Фёдарам адбылося толькі 26 лістапада 1600 года, хаця пасольства прыбыло ў Маскву 16 кастрычніка. Непасрэдныя перамовы пачаліся яшчэ на тыдзень пазней.

На другой сесіі, што адкрылася 4 снежня, Л. Сапега абвясціў свае ўмовы «вечнага міру» Рэчы Паспалітай з Маскоўскаю Руссю, якія ўключалі 24

артыкулы. Усе яны пададзеныя ў «Дзённіку» Г. Пельгрымоўскага *. Канцлер Вялікага Княства, у прыватнасці, прапаноўваў наступнае: каралі польскія і вялікія князі літоўскія — з аднаго боку, ды князі маскоўскія, разам з усімі баярамі — з другога, наперад павінны заўсёды быць у згодзе; калі вораг нападзе на адну з хаўрусных дзяржаваў, то другая абавязана дапамагаць ёй; заключаць мір або аб'яўляць вайну трэцім краінам толькі пасля папярэдняга ўзаемнага ўзгаднення; набытыя пад час сумесных войнаў землі дзяліць пароўну; дазволіць народам абедзвюх дзяржаваў свабодна перамяшчацца як на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, так і на землях Масковіі; даць насельнікам гэтых гаспадарстваў права самім, добраахвотна выбіраць тую ці іншую веру; злодзеяў, уцекачоў і іншых злачынцаў вяртаць без затрымкі іх гаспадарам; трымаць на поўдні агульнае войска для абароны ад татараў і туркаў...

Менавіта вакол артыкулаў «вечнага міру» і распачаліся гарачыя дыскусіі Л. Сапегі з маскоўскімі дыпламатамі — Іванам Тацішчавым, Сцяпанам і Іванам Гадуновымі, Міхаілам Абаленскім, Васілём Тацішчавым ды думным дзякам Апанасам Івановым.

Як і першым разам, перамовы з маскоўскімі баярамі праходзілі цяжка. У найбольш складанай сітуацыі канцлер апынуўся 18 лютага 1601 года, калі ў Маскву завіталі шведскія паслы Клаўсан і Гендэрсан, якіх знарок правезлі з ганаровым эскортам паўз дом, дзе знаходзілася дэлегацыя Рэчы Паспалітай.

Нягледзячы на разнастайныя перашкоды ды складанасці, што неаднаразова паўставалі пад час перагавораў, Л. Сапега ўсё ж і гэтым разам здабыў перамогу. На пачатку 1602 года, пасля пасольства

* «Дзённік» Г. Пельгрымоўскага, напісаны вершамі, амаль поўнасю надрукаваў А. Брукнер у кн.: *Biblioteka Warszawska: Pismo poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym.* Warszawa, 1896. Т. 1. С. 78—96, 254—275, 412—442. Урыўкі з праявічнага варыянту пададзены У. Трэмбіцкім у кн.: *Poselstwo Lwa Sapiehy w roku 1600 do Moskwy, podług Dyaryusza Eljasza Pielgrzymowskiego, sekretarza poselstwa.* Grodno, 1846.

Міхаіла Салтыкова-Марозава да Жыгімонта III, быў падпісаны 22-гадовы мір з Маскоўшчынай; вельмі неабходны на той момант як Польшчы, так і Вялікаму Княству.

Паспяховае завяршэнне Л. Сапегам перамоваў з Масковіяй развязала Жыгімонту III рукі для вайны за шведскую карону. Аднак жыхарам Беларусі гэтая новая бойня не прынесла нічога апрача стратаў, цяжкага бярэма выдаткаў на вайсковыя патрэбы ды пакутаў ад польскіх жаўнераў, якія, не атрымаўшы платы за службу, пачалі рабаваць маёнткі беларускае шляхты.

Канцлер Вялікага Княства мусіў звяртацца да Жыгімонта III, каб ён тэрмінова загадаў спыніць буянствы польскага рыцарства, бо памеры шкоды, прычыненай імі, пагражалі гаспадарству спусташэннем. Дэпутаты Галоўнага Вальнага Сойму Княства, што праходзіў у Слоніме ў студзені 1603 года, таксама не менш ультыматыўна патрабавалі ад уладаў Рэчы Паспалітай пакарання злачынцаў ды матэрыяльнай кампенсацыі тым, хто пацярпеў ад палякаў.

Спыніць дзікую неўтаймаванасць польскіх жаўнераў на беларускіх землях Л. Сапега змог, толькі абапіраючыся на вялікакняскае войска.

Мір з Масковіяй, на жаль, быў нядоўгі. Летам 1604 года яго парушыў Ілжэдзмітрый I. Заручыўшыся падтрымкай ваяводы Юрыя Мнішака, ён абвясціў сябе «сапраўдным царэвічам» і з атрадамі беларускіх ды польскіх жаўнераў пайшоў на Маскву, каб здабыць царскую карону.

Скупыя гістарычныя звесткі, што захаваліся з таго часу, не даюць магчымасці адназначна і поўна адказаць на пытанне пра стаўленне канцлера Вялікага Княства Л. Сапегі да самачыннага, здаецца, аніяк не ўзгодненага з ім кроку самазванца. Праўда, у сувязі з гэтым заслугоўвае ўвагі адна гіпатэтычная думка, што распаўсюджвалася ў рускай гістарычнай літаратуры XIX стагоддзя і якую згадвае вядомы рускі гісторык С. Салаўёў *. Сутнасць яе ў тым, што нібыта якраз Л. Сапега пры сваім

* Соловьев С. М. *История России с древнейших времён: В 29-ти т. М., 1960. Кн. IV, т. 7—8. С. 403—405.*

двары выхоўваў юнака і ўвёў яму ў вушы, нібыта ён — царэвіч Дзмітрый, выратаваны лекарам Сімяонам ад забойцаў, падасланных да яго ў Вугліч у 1591 годзе Барысам Гадуновым. На карысць гэтае версіі выказваліся, прынамсі, тры аргументы. Папершае, Ілжэдзмітрый I заявіў пра сябе як царэвіча ў маёнтку князя Вішнявецкага, з якім Л. Сапега меў сталыя зносіны. Па-другое, першы, хто «прызнаў царэвіча Дзмітрыя», быў менавіта слуга канцлера, нейкі Пятроўскі, урадженец Маскоўшчыны. Нарэшце апошняе і, можа, самае галоўнае: канцлер Вялікага Княства пазней, бясспрэчна, займаўся падрыхтоўкай самазванцаў на маскоўскае царства і што вельмі істотна — менавіта шляхам доўгай падрыхтоўкі юнакоў. Так, у 20-я гады XVII стагоддзя пры яго двары Апанас Філіповіч вучыў яшчэ аднаго «царэвіча» расейскай, польскай ды лацінскай мовам. А ім, як высветлілася пасля, быў шляхціч-сірата Ян Луба, узяты Л. Сапегам на выхаванне і абвешчаны «царэвічам» (кароль Жыгімонт III нават прызначыў канцлеру для ўтрымання будучага «цара» шэсць тысяч залатых на год).

Але ці дастаткова ўсіх гэтых доказаў, каб пагадзіцца з версіяй аб падрыхтоўцы Л. Сапегам самазванца Ілжэдзмітрыя I? Мусіць, усё ж такі не. Бо як тады вытлумачыць той факт, што канцлер на Генеральным Вальным Сойме 1605 года асуджаў разам з маршалкам Княства Дарагастайскім і берасцейска-куяўскім ваяводам Ляшчынскім паход Ілжэдзмітрыя I на Маскву? Ён і раней пісаў Юрыю Мнішаку пра незадаволенасць паноў-рады яго самавольствам і патрабаваў ад ваяводы, каб ён вярнуўся назад ды пакаяўся перад манархам. А мо, Л. Сапегу было не даспадобы, што першую скрыпку пры «царэвічу» грае Мнішак (дачку якога Марыну пакахаў самазванец), а не ён, канцлер? Пытанніў, як бачна, значна болей, чым адказаў. Застаецца, бадай, толькі зазначыць: зносіны Л. Сапегі з Ілжэдзмітрыем I, як, дарэчы, і паходжанне апошняга — гэта гістарычныя загадкі, раскрыццё якіх — справа будучага.

Застаючыся сынам сваёй эпохі, канцлер Вялікага Княства пры вырашэнні міжнародных праблемаў, на жаль, не грэбаваў выкарыстаннем сілы.

Гэта, відаць, было непазбежна ў тых часы, калі паўсюль у свеце наяўнасць шматлікага, добра ўзброенага, баяздольнага войска лічылася найлепшым з «аргументаў». Палітыка і мараль тады далёка не заўсёды ішлі поруч.

Так, 15 студзеня 1609 года Л. Сапега на Варшаўскім Сойме першы выказаўся за тое, каб неадкладна распачаць вайну з Маскоўшчынай, нягледзячы на мірную дамову, падпісаную ім жа самім некалькі гадоў назад.

Канцлер Вялікага Княства разлічваў на хуткі і лёгкай поспех, бо маскоўская дзяржава перажывала тады найцяжэйшыя часы ў сваёй гісторыі. Змучаная казацкімі паўстаннямі ды змардаваная ў войнах з самазванцамі, яна, як ніколі, была аслабелая. Дастаткова прыгадаць асобныя падзеі, што адбыліся ў Маскоўскай Русі за некалькі гадоў перад тым. 20 чэрвеня 1605 года ў Маскву з трыумфам увайшоў Ілжэдзімітрый I, дзе наводзіў свае парадкі да 17 мая 1606 года, пакуль не быў забіты дваранскімі наймітамі. Пасля яго трон заняў Васіль Шуйскі (1606—1610 гады), але да спакойных часоў было далёка, бо ў 1607 годзе зноўку на Беларусі, у Прапойску, з'явіўся чарговы самазванец, беларус па паходжанні — Ілжэдзімітрый II або, як яго пазней назвалі, «Тушынскі злодзей». У траўні 1607 года Ілжэдзімітрый II пры падтрымцы беларускае шляхты, найперш харугвы Будзілы з Мазыра ды корпусу Яна Сапегі, рушыў на Маскву і ўжо ў чэрвені заняў Тушына. На працягу восені 1607 і ўсяго 1608 года між «тушынцамі» (фактычна, беларускім рыцарствам) ды царскімі войскамі вяліся няспынныя жорсткія баі. Менавіта гэтую сітуацыю і намерыўся скарыстаць Л. Сапега.

Улетку 1609 года распачалася шырокая ваенная кампанія Рэчы Паспалітай супроць Масковіі, на пачатку якой у адпаведнасці з адмысловай задумаю канцлера абвяшчалася, нібыта войска ідзе на Ілжэдзімітрыя II, каб пакараць «Тушынскага злодзея» і яго саўдзельнікаў за самавольствы ды парушэнне міру між дзвюма дзяржавамі.

Хітры ход Л. Сапегі ў Маскве разгадалі толькі тады, калі ён 19 верасня 1609 года са сваім корпусам знаходзіўся ўжо пад Смаленскам. Праз два дні

туды падышло і каралеўскае войска, якім камандавалі асабіста Жыгімонт III ды яго сын Уладзіслаў.

Пачалася працяглая аблога Смаленска. Праз нейкі час сюды прыехалі многія з маскоўскіх дваранаў, што раней служылі «Тушынскаму злодзею». Цяпер яны хацелі «цалаваць крыж» манарху Рэчы Паспалітай і выказвалі сваё жаданне бачыць яго сына на маскоўскім троне.

Л. Сапега ўзяўся за тэрміновую падрыхтоўку артыкулаў з асноўнымі прынцыпамі каранацыі Уладзіслава і ягонага царавання ў Маскоўскай Русі. 14 лютага 1610 года падрыхтаваны канцлерам і падпісаны Жыгімонтам дакумент быў перададзены маскоўскаму дваранству. Як і разлічваў Л. Сапега, умовы абрання на царскі пасад Уладзіслава, што амаль не змянялі маскоўскіх парадкаў, падтрымала значная частка баяраў. Неўзабаве ў сталіцы пачаліся хваляванні, і ўжо 19 ліпеня 1610 года ворагі Васіля Шуйскага прымусова пастрыглі яго ў манахі. У ноч з 20 на 21 верасня рэчпаспалітае войска заняло Маскву.

Зыходзячы з інтарэсаў Вялікага Княства, Л. Сапега пачаў настойліва дамагацца ад Жыгімонта III дачакацца капітуляцыі Смаленска (у выніку перамогі Смаленск і смаленскія землі адыходзілі Княству) і толькі пасля гэтага выпраўляцца ў Маскву, каб каранаваць Уладзіслава.

7 кастрычніка 1610 года канцлер прымаў пад Смаленскам маскоўскае пасольства на чале з мітрапалітам Філарэтам ды князем Васілём Галіцыным, якія прасілі аб неадкладным прыездзе ў Маскву Уладзіслава. Але Л. Сапега быў няўмольны. Ён патрабаваў, каб папярэдне быў здадзены Смаленск. «Мы хочам, — гаварыў канцлер паслам, — каб Смаленск цалаваў каралю крыж толькі дзеля гонару, у знак пашаны да яго». А калі і гэтая хітрасць не дапамагла, ён падкупіў членаў пасольства — Тамілу Лугоўскага ды Васіля Сукіна — і выправіў іх у Смаленск, каб яны ўгаварылі жыхароў адчыніць гарадскія брамы ды ўпусціць беларускіх жаўнераў. Але зноў усё марна. Ваявода Шэін не жадаў здаваць горад без згоды на тое патрыярха Гермагена.

Усе спробы Л. Сапегі авалодаць Смаленскам без ахвяраў не мелі поспеху. Толькі 3 чэрвеня 1611

года знясілены горад быў узяты штурмам. Ваявода Шэін разам з сям'ёю трапіў у палон, дачку і жонку якога Л. Сапега ўзяў да сябе ў прыгон. Філарэта і Галіцына таксама арыштавалі і пасадзілі ў замак Марыенбург*, адкуль пазней перавезлі ў вязніцу аднаго з маёнткаў канцлера.

Ведаючы пра тое, якую ролю адыгрываў Сапега ўва ўсёй усходняй палітыцы Рэчы Паспалітай, маскоўскія баяры, купецтва ды служылыя людзі запабягалі перад ім, спяшаліся выслужыцца, узводзячы пры гэтым адзін на аднаго паклёпы.

У архівах старажытных актаў захавалася шмат лістоў да Л. Сапегі, у якіх прапаноўваліся паслугі, даваліся разнастайныя парады. Некаторыя з іх, няйкакш, падаваліся канцлеру цалкам слухнымі. Напрыклад, купец Фёдар Андронаў раіў яму па ўзыходзе Уладзіслава на маскоўскі трон выгнаць з усіх дзяржаўных устаноў («приказов») прыслужнікаў Васіля Шуйскага, а таксама заўсёды мець пад Масквою корпус жаўнераў на выпадак паўстання.

Вайсковыя і палітычныя поспехі, аднак, мала радалі Л. Сапегу. Далей трымаць велізарную армію на маскоўскіх землях не было як. Не хапала сродкаў, актыўныя дзеянні распачынаў дзесяцітысячны корпус шведаў пад камандаваннем Якава Дэлагардзі, што прыйшоў на дапамогу маскоўцам.

Л. Сапега змушаны быў вярнуцца на радзіму і заняцца ўнутрыдзяржаўнымі праблемамі**. У Маскве засталіся нязначныя сілы Княства — харугвы Яна Сапегі ды Яна Кароля Хадкевіча, але і яны праз нейкі час пакінулі горад.

Ад свайго намеру вярнуць дзедзічныя землі ды

* З крыніц не зразумела, пра які Марыенбург ідзе размова: ці пра замак на востраве Алуксненскага возера (Латвія), пабудаваны Лівонскім ордэнам блізу 1341 года, ці пра Марыенбург (цяпер горад Мальборк у Гданьскім ваяводстве Польшчы), заснаваны Тэўтонскім ордэнам на правым беразе рэчкі Нагаты. З 1309 года быў сталіцай ордэна, а ў 1456 годзе перайшоў да Польшчы.

** Апрача таго, 18 кастрычніка 1611 года памерла другая жонка Л. Сапегі — Галішка Радзівілаўна, з якой ён пабраўся 20 студзеня 1599 года. Ад Галішкі Сапега меў трох сыноў: Мікалая (памёр нейзабаве пасля нараджэння), Крыштафа і Казіміра.

пасадзіць на маскоўскі трон каралевіча Уладзіслава Л. Сапега, як паказалі пазнейшыя падзеі, не адмовіўся. У 1617 годзе ён арганізаваў чарговы паход на Маскву, у які, апрача беларускіх ды польскіх жаўнераў, выправіўся 20-тысячны аддзел запарожскіх казакаў на чале з гетманам Пятром Канахавічам-Сагайдачным.

Ужо ўвосень 1618 года рэчпаспалітае войска штурмавала Маскву. У другой палове верасня над горадам з'явілася камета. Напалоханыя «нябесным знакам» жыхары Масквы чакалі страшных падзеяў. Ды лёс злітаваўся. Нягледзячы на ўтрапёнасць беларускіх жаўнераў ды запарожскіх казакаў, горад выстаяў аблогу. А ў рэчпаспалітым войску няўдалыя штурмы выклікалі расчараванне ды сеялі няўпэўненасць. Жаўнеры пачалі патрабаваць ад Л. Сапегі абяцанай узнагароды па тысячы залатых на кожнага, якіх канцлер, вядома ж, не меў.

Паездка Л. Сапегі на Варшаўскі Вальны Сойм, дзе ён настойліва дамагаўся грошай на працяг кампаніі, таксама не дала нічога суцяшальнага, і ён вярнуўся да войска толькі з новымі абяцаннямі. Калі запарожцы згадзіліся яшчэ крыху пачакаць, то беларускія харугвы, самачынна спыніўшы аблогу, падаліся на радзіму.

Адчуваючы, што авалодаць Масквою не хопіць сілаў, канцлер, параіўшыся з Уладзіславам, наважыўся пачаць перамовы пра замірэнне з Маскоўшчынай. Пасля некалькіх папярэдніх спатканняў з маскоўскімі прадстаўнікамі 1 снежня 1618 года ўсяле Дзявуліна, што непадалёк ад Тройца-Сергіевай лаўры, Л. Сапега (ён асабіста ўзначальваў камісію) паставіў свой подпіс пад Граматай аб замірэнні між Рэччу Паспалітай і Масковіяй на 14 гадоў і шэсць месяцаў.

Паводле ўмоў Дзявулінскага замірэння Вялікаму Княству вярталіся: Смаленск, Белы, Дарагабуж, Старадуб, Папова Гара, Чарнігаў, Трубчаўск, Сярпейск, Невель, Себеж, Красен, Ноўгарад-Северскі, Вяліжская воласць ды Манастырскае гарадзішча. Са свайго боку, канцлер абавязаўся вярнуць палонных, сярод якіх былі князь Васіль Галіцын * ды

* Князь Васіль Галіцын так і не змог вярнуцца на радзіму. У 1619 годзе, па дарозе дамоў, ён памёр у Гародні.

родны бацька новага цара Міхаіла Фёдаравіча, мітрапаліт Філарэт, якога ўжо даўно чакаў пасад маскоўскага патрыярха.

Гэткія надзвычай рэзультатыўныя перамовы сталіся магчымыя зноў жа дзякуючы прынцыповасці і настойлівасці беларускага канцлера, красамоўным пацверджаннем чаго з'яўляюцца ягоныя прамовы, што дайшлі да нашых дзён у сціслых запісах тагачасных пратакалістаў. Адчуваючы свае перавагі, Л. Сапега дзейнічаў як ніколі бескампрамісна і катэгарычна. Да прыкладу, 24 лістапада 1618 года, калі маскоўцы пачалі ўпарціцца, ён рашуча і недвухсэнсоўна заявіў ім: «Няма ні цярпення, ні жадання далей валаводзіцца з вамі... Заўтра ж войску аддамо загад пачынаць наступ, а самі ад'едзем на Сойм». Пасля гэтых слоў усё стала на сваё месца, і дадатковыя аргументы не спатрэбіліся.

Вельмі выгаднае для Вялікага Княства Дзявілінскае замірэньне ўсё ж не прынесла задавальнення Л. Сапегу, а тым больш Уладзіславу, які даўно сніў сябе на маскоўскім троне. Яны разлічвалі на поўную перамогу — авалоданне Масковіяй ды падзел яе між Польшчай і Вялікім Княствам.

НА СХІЛЕ ВЕКУ

25 ліпеня 1625 года на сямідзесятым годзе жыцця Л. Сапега атрымаў вялікагетманскую булаву, вакантную з верасня 1621 года пасля смерці Яна Кароля Хадкевіча *. Але лаўры не прынеслі спакою. Апроч прыватнага канфлікту з польным гетманам Крыштафам II Радзівілам, што таксама прэтэндаваў на пасаду вялікага гетмана, на плечы састарэлага Сапегі лёг увесь цяжар вайны са Швецыяй, якая ў 20-я гады XVII стагоддзя згуртавала кааліцыю пратэстанцкіх дзяржаваў (Швецыя, Англія, Данія, Галандыя ды пратэстанцкія землі Германіі) дзеля заваёвы каталіцкага свету.

Увесну 1625 года шведскі кароль Густаў-Адольф пераправіў на 76 караблях сваё войска цераз Балтыйскае мора і пачаў акупацыю Княства, вядучы наступ у двух кірунках: на Полацк і на Вільню. У надта складаных умовах, калі да варожага наступу дадалася страшэнная пошасць, што ахапіла Вільню, Гародню, Берасце, Наваградак, Менск, Слуцк ды іншыя беларускія землі, Л. Сапега ахвяраваў усю маёмасць і скарб, набыты за жыццё, аддаўшы на ўтрыманне войска блізу 40 тысяч фларэнаў. Ён зрабіў усё, што мог, дзеля выратавання Бацькаўшчыны ў тую чорную часіну. Яго сын Ян, маршалак Княства, следам за бацькам таксама сфармаваў на ўласныя сродкі харугву, што можна змагалася са шведскімі захопнікамі.

Дзякуючы Л. Сапегу, ягонай самаахвярнасці Вялікае Княства ў 20-я гады XVII стагоддзя не знікла з карты Еўропы, на што разлічваў Густаў-Адольф.

* Перад тым, у 1621 годзе, Л. Сапега стаў віленскім ваяводам, а ў 1623 годзе склаў з сябе абавязкі канцлера на карысць Альбрэхта Станіслава Радзівіла (1595—1656).

У верасні 1629 года ў Альтмарку быў нарэшце падпісаны мір са Швецыяй.

Пад канец жыцця Л. Сапега шмат часу прысвячаў упарадкаванню галоўнага архіва Вялікага Княства. Пад яго кіраўніцтвам шматлікія дакументы беражліва перапісваліся нанова. Як стараста магілёўскі, слоніўскі, маркаўскі, мядзельскі, берасцейскі, ясваньскі, шарашоўскі, рэтаўскі, парнаўскі і інш. Сапега выдаткоўваў багата ўласных сродкаў на пабудову храмаў. Ён апекаваўся над мастакамі і літаратарамі *, сабраў вельмі багатую бібліятэку, якую завяшчаў свайму ўнуку.

Памёр Л. Сапега 7 ліпеня 1633 года ў Вільні на 77-м годзе жыцця і быў пахаваны ў касцёле св. Міхаіла.

Сёння, углядаючыся праз тоўшчу стагоддзяў у далёкае мінулае нашае Бацькаўшчыны, ацэньваючы месца вялікага канцлера ў гісторыі Беларусі апошняй чвэрці XVI—30-х гадоў XVII стагоддзя, пераконваешся, што без такой шматбакова адоранай асобы, як Л. Сапега, беларускае сярэднявечнае гаспадарства, бадай, не змагло б захаваць сваю незалежнасць, не кажучы ўжо пра ўзвышэнне ды культурны росквіт, дасягнутыя ў тым часе, які з поўным правам можна назваць «эпохаю Лева Сапегі».

Зробленае гэтым выдатным чалавекам на працягу ўсяго няпростага жыцця, бясспрэчна, заслугоўвае таго, каб памяць пра яго ўва ўсе часы жыла ў сэрцах нашчадкаў і імя Лева Сапегі ў Беларусі заўсёды вымаўлялася з гонарам.

* У 1517 годзе вядомы беларускі друкар і пісьменнік Лявон Мамоніч выдаў у Вільні на сродкі Л. Сапегі («коштам і накладам яснавяльможнага пана Леона Сапегі») кнігу «Служэбнік», у якой змясціў прысвячэнне «вялікаму міласніку і патрону цнот ды навук пану Леонові Сапезе» і панегірычны верш на яго фамільны герб.

ЗМЕСТ

«ПА ПЛАДОХ ІХ СПАЗНАЕЦЕ ІХ...»	5
НА ХВАЛІ АДРАДЖЭННЯ	7
<i>(Сярод гуманістаў Нясвіжа • Культ філалогіі • Ляйпцыгскі ўніверсітэт • Літасць фартуны • Сімпатыі караля і вялікага князя • Талент «дзяржаўнага» чалавека • Выбар жыццёвага крэда)</i>	
ДЗЕЛЯ ВЫРАТАВАННЯ БАЦЬКАУШЧЫНЫ	13
<i>(Бяда над Княствам • Дзесяцігадовы мір з усходнім суседам • Вызваленне суайчыннікаў з палону • Канфлікт з польскімі магнатамі • Насуперак планам імператара Рудольфа • Сямейнае шчасце)</i>	
ВЫПРАБАВАННЕ НА МУЖНАСЦЬ	21
<i>(Падрыхтоўка да элекцыі • Правілы палітычных гульняў • За кандыдатуру Фёдора Іванавіча • Дыпламатыя замест сілы • Вынікі стратэгіі падканцлера • Няўдалыя маневры караля • Выданне Статута 1588 года)</i>	
НА ЧАЛЕ ДЗЯРЖАўНАЙ КАНЦЫЛЯРЫІ	32
<i>(Парадоксы ўлады • Хто павінны саступіць? • Прэтэнзіі польскіх магнатаў • Адмова ехаць у Швецыю • Небяспека рэлігійных войнаў • Казацкі бунт Лабады і Налівайкі)</i>	
СУПРОЦЬ ДУХОўНАГА РАБСТВА	41
<i>(Кангламерат канфесіяў • Ля вытокаў вуніяцкае царквы • Крызіс праваслаўя • Ініцыятары і здзяйсняльнікі • Стратэгічны разлік канцлера • Палеміка з князем К. Астрожскім • Забойства Язафата Кунцэвіча)</i>	
СТАСУНКІ З МАСКОВІЯЙ У «СМУТНЫЯ ЧАСЫ»	52
<i>(Пасольства да Барыса Гадунова • Гістарычная загадка Ілжэ-дзімтрыя І • Адмысловы план канцлера • Беларускае войска ў Маскве • Як авалодаць Смаленскам • Новы паход на Маскву • Дзевулінскае замірэнне)</i>	
НА СХІЛЕ ВЕКУ	61

НАШЫ СЛАВУТЫЯ ЗЕМЛЯКІ

Серыя акадэмічная

Научно-популярное издание

САВЕРЧЕНКО ИВАН ВАСИЛЬЕВИЧ

КАНЦЛЕР ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА

Лев Сапега

Минск, издательство «Навука і тэхніка»

На белорусском языке

Навукова-папулярнае выданне

САВЕРЧАНКА ІВАН ВАСІЛЕВІЧ

КАНЦЛЕР ВЯЛІКАГА КНЯСТВА

Леў Сапега

Рэдактар *З. Ф. Санько*

Мастак *Т. П. Кулажэнка*

Мастацкі рэдактар *В. А. Жахавец*

Тэхнічны рэдактар *Л. А. Карнеева*

Карэктар *В. М. Ківерав*

ІБ № 4263

Здадзена ў набор 14.11.91. Падпісана ў друк 14.02.92.
Фармат 84×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 3,12+0,78 укл. на крэйд. пап. Ум. фарб.-адб. 4,1. Ул.-выд. арк. 3,61. Наклад 10 500 паасобнікаў. Зак. № 2022. Кошт 1 р.
Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук Беларусі і Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. 220067. Мінск, Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220067. Мінск, Жодзінская, 18.

НАШЫ СЛАВУТЫЯ ЗЕМЛЯКІ

На хвалі Адраджэння

Ляйпцыгскі ўніверсітэт

Выбар жыццёвага крэда

З пасольствам у Маскву

Канфлікт з польскімі магнатамі

Насуперак планам Рудольфа

Дыпламатыя замест сілы

Выданне Статута 1588 года

На чале Дзяржаўнай Канцылярыі

Казацкі бунт Лабады і Налівайкі

Супроць духоўнага рабства

Ля вытокаў вуніяцкае царквы

Забойства Язафата Кунцэвіча

Загадка Ілжэдзмітрыя I

Беларускае войска ў Маскве

Як авалодаць Смаленскам?

Дзявулінскае замірэнне

На схіле веку
